

OSMANLI'DA MATBUATA İLİŞKİN DÜZENLEMELER VE MATBUATA GETİRİLEN KISITLAMALAR*

Regulations on the Press in the Ottoman Empire and Restrictions on the Press

Tuba ÖZHAZİNEDAR*

ÖZ

Osmanlı Devleti'nde matbaada basılıp yayınlanan her türlü materyal matbuat olarak adlandırılmıştır. Matbaanın gelişmesiyle pek çok materyal yayınlanmıştır. Gazete ve dergi matbuatın en önemli faaliyetleri arasında yer almıştır. Basım sahasında yaşanan gelişmeler siyasi ve toplumsal yaşamı etkilemiştir. Toplumsal gelişmelerden haberdar olma ihtiyacı son derece artmıştır. II. Mahmut kamuoyunun bilgilendirmesi için Takvim-i Vekayi gazetesinin yayımlanması emrini vermiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nin resmi gazetesi Takvim-i Vakayi yayın hayatına başlamıştır. Gazete, siyasi bakımdan tamamen Babıâli'nin çizgisine bağlı kalmıştır. Takvim-i Vekayi gazetesinden sonra yayın hayatına başlayan gazeteler, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlardaki değişimlerden etkilenmiştir. Hükümetten bağımsız ve hükümetin politikalarını eleştiren yayınlar yapmaya başlamışlardır. Gazeteler, hem hükümetin siyasi hamlelerini, faaliyetlerini tenkit etmiş, hem de bir denetim mekanizması görevini üstlenmişlerdir. Hükümet, gazeteleri kendisi için bir tehdit olarak görmüş ve bir takım yasal düzenlemeleri uygulamaya koymuştur. Düşünce ve ifade özgürlüğü belli bir şarta bağlanmıştır. Böylece devletin temel değerleri koruma altına alınmıştır. Basılı materyallerin padişahı ve sadareti tenkit etmesi yasaklanmıştır. Cezai yaptırım içeren düzenlemeler uygulanmaya konulmuştur. Matbuat, hükümetin tekeliindeki bir vasıta olarak tanımlanmış, hükümet izin verdiği sürece varlığını devam ettirebilmiştir. Bu makalenin temel amacı matbuata uygulanan kısıtlamaların nedenlerini ortaya koymaktır. Betimleyici araştırma tekniğinin kullanıldığı makalede dönemin kanunlarından ve basılı materyallerinden faydalanılmıştır. Elde edilen bulguya göre; her türlü yaptırıma rağmen matbuat, hükümetin icraatlarını eleştirmeye ve denetlemeye devam etmiştir. Matbuat yasakları, matbuatın gelişmesini ve güçlenmesini engelleyememiştir. Matbuata uygulanan yaptırımlar ve kısıtlamalar toplumsal protestoları artırmıştır. Bu durum toplumsal değişime neden olmuş, halkın bilinçsel düzeyini geliştirmiş, örgütlü toplumsal yapıları ortaya çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Matbuat, Matbuat Tarihi, Matbuat Hürriyeti, Matbuat Kanunları, İktidar.

* **Gönderi:** 02.04.2025 - **Kabul:** 26.08.2025 | **Received:** 02.04.2025 - **Accepted:** 26.08.2025.

Dr., Bağımsız Araştırmacı, Ankara, Türkiye ✉ tozhazinedar@yahoo.com • ORCID 0000-0002-6396-8946.

Atıf Şekli / Cite As: ÖZHAZİNEDAR, Tuba (2025). Osmanlı'da Matbuata İlişkin Düzenlemeler ve Matbuata Getirilen Kısıtlamalar. ÇÜHAD, (8), 73-114.

İntihal / Plagiarism: Bu makale bir intihal engelleme yazılımı aracılığıyla denetlenmiş ve en az iki hakem incelemesinden geçmiştir. / This article has been checked via a plagiarism prevention software and reviewed by at least two referees.

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

ABSTRACT

In the Ottoman Empire, all kinds of materials printed and published in the printing press were called printing presses. Many materials were published with the development of the printing press. Newspapers and magazines were among the most important activities of the printing press. Developments in the field of printing affected political and social life. The need to be informed about social developments increased immensely. Mahmut II ordered the publication of Takvim-i Vekayi newspaper to inform the public. Thus, Takvim-i Vakayi, the official newspaper of the Ottoman Empire, started its publication life. Politically, it completely adhered to the line of the Porte. The newspapers that started to publish after Takvim-i Vakayi were affected by the changes in social, economic and cultural areas. They started to publish publications that were independent from the government and criticized the government's policies. Newspapers not only criticized the government's political moves and activities, but also served as a mechanism of control. The government saw newspapers as a threat to itself and introduced a number of legal regulations. Freedom of thought and expression was made subject to certain conditions. Thus, the fundamental values of the state were protected. Printed materials were prohibited from criticizing the sultan and the sadaret. Regulations, the content of which constantly included criminal sanctions, were put into practice. The press was defined as an instrument under the monopoly of the government, and it was shown that it could continue its existence as long as the government allowed it to do so. The main purpose of this article is to reveal the reasons and consequences of the restrictions imposed on the press. Descriptive research technique was used in the article and the laws and printed materials of the period were utilized. According to the findings, despite all kinds of sanctions, the press continued to criticize and monitor the actions of the government. Press bans could not prevent the development and strengthening of the press. Sanctions and restrictions imposed on the press increased social protests. This situation led to social change, raised the level of consciousness of the people and created organized social structures.

Keywords: Print Media, History of Print Media, Freedom of the Press, Press Laws, Authority.

GİRİŞ

Matbuat; çeşitli olayları, fikirleri, durumları kamuoyuyla paylaşan günlük, haftalık, aylık olarak yayımlanan basılı materyallerdir. Gazete ve dergilerin yanı sıra süreli yayınlar, faaliyet raporları ile haber ajansları matbuatın kapsamında değerlendirilmiştir¹. Bir kitle iletişim aracı olan matbuat, elde ettiği bilgilerle kitlelere ulaşarak onların siyasi, iktisadi, fikri ve sosyal konulardaki düşüncelerini şekillendirmiştir. Kamuoyu oluşturmada önemli bir aktör olan matbuat, gazete ve dergiler aracılığıyla kamuoyunun gündemini belirlemiştir². Kamuoyunun gündemindeki sorunlara yönelik politikalar ve çözümler üretmesi matbuatı, günlük yaşamın önemli bir parçası haline getirmiştir. Matbuatın kamuoyu üzerindeki güçlü etkisi, gelişip yaygınlaşmasında son derece önemli olmuştur³.

Toplumsal ve ekonomik değişimler yaşanırken habere ihtiyaç duyulmuştur. Haberleşmeye duyulan ihtiyaç matbuatın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel

¹ AYYILDIZ, E. (2003). Matbuat. İslâm Ansiklopedisi, C. 28. Ankara: Diyanet Vakfı, s. 119.

² İÇEL, K. (1990). Kitle İletişim Hukuk. İstanbul: Beta Kitapevi, s. 5.

³ OSKAY, Ü. (1993). Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri. İstanbul: Der Yayınları, s. 15.

gelişmeler hakkında bilgi edinmek için ilk önce haber mektupları kullanılmıştır. Yeni gelişmeleri öğrenme isteği mektuplara olan talebi artırırken haberleşme isteği insanların yeni buluşlar yaparak tekniği geliştirmesini sağlamıştır. Bilginin bir yüzeye aktarılması baskı yöntemleri ile ilgili çalışmaları hızlandırmıştır⁴. Çalışmalar sonucunda baskı makinesi icat edilmiştir. Dünya tarihinde ilk baskı makinesi 1445'te Gutenberg tarafından icat edilmiştir. Matbuatın bu kadar yaygınlaşıp gelişmesinde matbaanın icadı son derece önemli olmuştur. Kilise'nin toplum üzerindeki baskısı azalınca matbaada dini eserlerin yanı sıra kitap, broşür ve haber mektupları basılmaya başlanmıştır⁵.

İlk başlarda broşür şeklinde basılan haber mektupları daha sonra bülten şeklinde basılmıştır. Haber mektupları, iktidarın uygulamalarını halka duyurmuştur. Dünyada meydana gelen iktisadi, siyasi, sosyal ve kültürel olaylar haber mektuplarında yer almaya başlayınca mektuplara olan ilgi artmıştır. Meydana gelen gelişmeler tek sayfaya sığmayınca haber mektuplarının içeriğinde, şeklinde, sayfa sayısında ve ebadında değişikliğe gidilmiştir. Haber mektuplarının belirli bir içerikte, düzenli şekilde yayımlanması gazeteciliğin alt yapısını oluşturmuştur⁶. Siyasi gelişmeleri duyurmak için politik haber mektupları yazan Johann Carolus tarafından Avisa Relation oder Zeitung yayınlamıştır. Böylece dünyanın ilk gazetesi Almanya'da 1609'da yayın hayatına başlamıştır. Zeitung, haftalık olarak yayımlanmıştır. İlk Resmî Gazete 1631'de Fransa'da yayın hayatına başlayan La Gazette olmuştur. İlk günlük gazete 1660'ta Almanya'da yayın hayatına başlayan Einlauffende Nachricht olmuştur⁷.

Batı ülkelerindeki bu gelişmeye karşılık, Osmanlı Devleti'nde matbaa ilk kez Museviler tarafından 1492'de Selanik'te açılmıştır. İstanbul'da ilk matbaa Ermeniler tarafından 1567'de açılmıştır. Daha sonra da Rumlar tarafından 1627'de açılmıştır. Matbaalarda dini içerikli eserler basılmıştır. Özel matbaalardan sonra 1727'de Müteferrika Matbaası olarak da bilinen ilk devlet matbaası açılmıştır. Matbaada dini içerikli kitap basmak yasaklandığından "Vankulu" adlı Arapça-Türkçe sözlük basılmıştır⁸. 1730'da meydana gelen Patrona Halil isyanında matbaa herhangi bir zarar görmese de uzun bir süre basım yapamamıştır. Müteferrika'nın ölümünden sonra matbaa âtil kalmıştır. 1797'de Mühendishane Matbaası kurulmuş ve ordunun talebi doğrultusunda eser basmıştır⁹. 1803'te Üsküdar Matbaası açılmış ve ilk dini yayın olan "Risale-i Birgivi" basılmıştır. Kitap basımının artması matbaaların çoğalmasına sebep olmuştur. İstanbul'dan sonra ülkenin pek çok yerleşim yerinde matbaa açılmıştır¹⁰.

⁴ ERTUĞ, H. R. (1970). Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi. İstanbul: Yenilik Basımevi, s. 93.

⁵ GÜNDÜZ, M. (1978). Matbaa'nın Tarihçesi ve İlk Kur'anı Kerim Basmaları. Vakıflar Dergisi, (12), s. 345.

⁶ ÖZGEN, M. (2005). Osmanlıdan Günümüze Yazılı Basın ve Siyaset İlişkisi. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, (23), s.14.

⁷ GİRĞİN, A. (2001). Türkiye Basın Tarihinde Yerel Gazetecilik. Ankara: İnkılâp Kitapevi, s. 12.

⁸ İNUĞUR, M. N. (1978). Basın ve Yayın Tarihi. İstanbul: Çağlayan Kitapevi, s. 151.

⁹ BİRİNCİ, A. (2006). Osmanlı Devleti'nde Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 4(7), s. 294.

¹⁰ KABACALI, A. (1990). Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü. İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti, s. 12.

İstanbul dışındaki yerleşim yerlerinde matbaanın faaliyete geçmesi okur-yazar oranını arttırmıştır. Özel matbaaların açılması matbaanın bir gelir kapısı olmasını sağlamıştır. Matbuatın, yaygınlaşması, gelişmesi, çeşitlenmesi ve bütün ülkeye yayılması toplumsal gelişmenin önemli bir göstergesi olmuştur¹¹. Kullanım sahasını her geçen gün artıran matbaa, Osmanlı Devleti'nde aydınlanma ve modern eğitim alanlarında faaliyet göstermiştir. Matbuat ise imparatorluğun son dönemlerinde ortaya çıkan siyasi mücadelede en etkili silâh olarak kullanılmıştır¹². Osmanlı halkı gazete ile Fransız elçiliği tarafından çıkarılan Bulletin de Nouvelles ile tanışmıştır. Fransız İhtilalini destekleyen gazete Osmanlı sosyal yapısının değişiminde son derece etkili olmuştur. 15 günde bir basılan gazete Osmanlı aydınları tarafından yakından takip edilmiştir¹³.

Devlet sınırları içerisinde yayınlanan ilk gazete Vakayi-i Mısriye'dir. Kahire'de yayınlanan gazete Osmanlıca ve Arapça basılmıştır. Gazete, Mehmed Ali Paşa'nın aldığı kararları kamuoyuna duyurmak için çıkarılmıştır. Gazete, İstanbul'da da ilgi toplayınca 1831'de II. Mahmut'un emriyle Takvim-i Vekayi gazetesi yayımlanmıştır¹⁴. Gazetenin basımı ve dağıtımı için "Takvimhane Nezareti" kurulmuştur. Gazetenin haftada bir gün yayınlanacağı kararlaştırılmıştır. Fakat sonradan alınan karar değişikliği ile gazete, iki haftada bir gün, daha sonra ayda bir gün yayımlanmıştır. Gazete Ermenice, Rumca, Bulgarca Arapça, Farsça, Fransızca dillerinde de basılmıştır¹⁵.

Devletin resmi yayın organı olan gazetede; resmi yazışmalara, mahkeme kararlarına, ilanlara, rütbe ve nişan törenlerine ve devletin itibarını anlatan haberlere yer verilmiştir. Takvim-i Vekayi, siyasi içerikli yayın yapmadığı halde birkaç kez sansüre uğramış, haber ve dizgi yanlışlığından dolayı 12 sene kapalı kalmıştır. Yayınlandığı süre boyunca çeşitli baskılarla karşılaşmıştır. Takvim-i Vekayi, iktidarın almış olduğu kararları, yasaları, yönetmelikleri haftalık olarak yayımlamakla yükümlü olduğu halde yükümlülüğünü yerine getirememiştir¹⁶.

Takvim-i Vekayi gazetesinden sonra yayın hayatına başlayan gazeteler içerdikleri haberler nedeniyle iktidarın müdahalesiyle karşılaşmışlardır. İktidar her fırsatta matbuatın sınırlarını çizmek için kanuni düzenlemeler yapmıştır. Osmanlı Devleti'nde matbuat geliştikçe, matbuatla ilgili kanuni düzenlemeler de gelişmiştir. Matbuat, iktidar tarafından sürekli kontrol altında tutulmuştur. Kontrol altında tutulamayınca gelir kaynaklarına el konulmuştur¹⁷.

¹¹ İSKİT, İ. (1943). Türkiye'de Matbuat Politikaları. İstanbul: Basın Yayın Umum Müdürlüğü, s. 14.

¹² İNUĞUR, s. 164.

¹³ DEMİR, K. (2014). Osmanlı'da Basının Doğuşu. Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(5), s. 60.

¹⁴ BENEK, K. (2016). Osmanlı'da Basının Doğuşu ve II. Meşrutiyete Kadarki Gelişimi. Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4(6), s. 30.

¹⁵ DEMİR, Ş. (2015). İktidar-Basın İlişkilerinin Osmanlı Devleti'nde Görünümü (1831-1918). International Journal of Social Science, (33), s. 369.

¹⁶ TOPUZ, H. (2003). II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarih. İstanbul: Remzi Kitapevi, s. 16.

¹⁷ ÇIKLA, S. (2009). Tanzimat'tan Günümüze Gazete-Edebiyat İlişkisi. Türk Bilig, (18), s. 36.

I. İKTİDAR VE MATBUAT İLİŞKİSİ

Osmanlı Devleti'nde matbuat çalışmaları hızlanınca matbuatın etki alanı genişlemiştir. Siyasetten ekonomiye, genel kültürden bilime bütün konular matbuat aracılığıyla kamuoyuna duyurulmuştur. Kamuoyunu ilgilendiren konularda halk bilgilendirilmiştir. Matbuat, haber ve bilgi verme görevini yerine getirirken toplumu aydınlatmayı ve kamuoyu oluşturmayı hedeflemiştir. Toplumsal ve siyasal oluşumlar üzerinde denetim görevini yerine getirerek kamuoyunu yönlendirmiştir¹⁸.

Toplumu bilgilendirerek kamuoyunu yönlendiren, iktidarı tenkit eden, ele aldığı konularda belli bir düşüncenin oluşmasını sağlayarak hayata geçirilmesinde önemli bir görev üstlenen matbuat, kamuoyunda etkin bir araç olarak kullanılmıştır¹⁹. Kamuoyunun ihtiyaçlarını kamu yararına etkin bir biçimde iktidara duyuran ve kamu hizmeti yapan matbuat, gündelik yaşamın önemli bir yapı taşı haline gelmiş, bireysel ve toplumsal hayatın şekillenmesinde son derece önemli bir işleve sahip olmuştur²⁰.

Matbuat, yalnızca olayların ne olduğunu anlatmakla kalmayıp toplumun öğrenmesinde de önemli bir aracı olmuştur. Meydana gelen olaylarla ilgili açıklama yaparken matbuat olaylara kattığı yorumla kitle hareketlerine neden olmuştur. Toplumun öğrenme ve bilme hakları doğrultusunda gerçekleştirdikleri eylemler matbuatın en etkin denetim aygıtı olduğunu ortaya koymuştur²¹. Kamusal yaşantıdaki aksayan yönleri ortaya çıkararak toplumu harekete geçirmesi kamusal iradenin sözcüsü olduğunu göstermiştir. Toplumun aksayan yönleri hakkında kamuoyunun görüş beyan etmesinde matbuat önemli bir aracı olmuştur²².

Matbuatın toplumsal mecraya olan etkisi iktidarı tedirgin etmiştir. İktidar, matbuatın gücünü kırmak için denetleme ihtiyacı hissetmiş, matbuatın özgürlüğünü sınırlandırmıştır. Bu amaca yönelik, teknik, mali, ekonomik ve yasal düzenlemeleri hayata geçirmiştir. Osmanlı başkentinde ve taşrasında neşredilen yerli ve yabancı matbuat devlet denetimine tâbi tutulmuştur. Muzır içerikli yayınlar baskı ve sansüre uğramıştır²³. Matbuat, iktidarın belirlediği yasal sınırlar çerçevesinde hareket etmiştir. Aksi yönde hareket ettiğinde cezai yaptırıma tâbi olmuştur. Matbuatın hukuki düzenlemelerle sınırlandırılması gelişimini sekteye uğratmış; fikir özgürlüklerini baltalamıştır²⁴.

İktidarın matbuat üzerindeki denetimi ne kadar sert olsa da matbuat mücadelenin bir aracı olmuştur. Muhalif bir kitle matbuat aracılığıyla büyüyüp gelişmiştir. Osmanlı matbuatı, okurlarını bilgilendirme, iktidarı tenkit etme ve denetleme vazifelerini her türlü yaptırıma rağmen yerine getirmeye

¹⁸ TİKVEŞ, Ö. (1980). Basın Özgürlüğü ve Sansür Yasağı. Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1(1), s. 162.

¹⁹ ÖZBAY, C. (2014). Dünyada ve Osmanlı'da Basının Tarihsel Gelişimi. İstanbul: Doğu Kitapevi, s. 19.

²⁰ AKARCA, S. (2015). Basının Görevleri ve Basın Özgürlüğü. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 44(1), s. 266.

²¹ ÖZEK, Ç. (1978). Türk Basın Hukuku. İstanbul: Fakülteler Matbaası, s. 61.

²² PERİN, C. (1974). Tarih Boyunca Düşünce ve Basın Özgürlüğü. İstanbul: Remzi Kitapevi, s. 68.

²³ GÜZ, N. (2000). Osmanlı Basını. Selçuk İletişim Dergisi, 1(3), s. 40.

²⁴ KOLOĞLU, O. (1992). Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 11-12.

çalışmıştır²⁵. Demokratik düzenin yerleşmesi için mücadele etmiş, temel hak ve özgürlüklerin tanınması için iktidar karşısında yer almıştır. Toplumsal sorumluluk ilkesiyle hareket eden Osmanlı matbuatı toplumun vazgeçilmez bir unsuru olduğunu iktidara göstermiştir²⁶.

II. MATBUATA UYGULANAN YASAL DÜZENLEMELER

Matbuat faaliyetlerinin her geçen gün artması devletin bir takım yasal düzenlemeleri uygulamaya koymasına neden olmuştur. Özellikle iktidara ve onun politikalarına karşı çıkmaları, yeni fikirler, öneriler sunmaları, daha önce kamuda ifade edilmemiş kavramları gündeme getirmeleri iktidarı bazı önlemler almaya yöneltmiştir²⁷. Başlangıçta Tabihane-i Amire'ye başvuran herkes yazdığı eserini izne tâbi olmadan bastırabilme hakkına sahipken, 1840'tan sonra padişahın izni zorunlu kılınmıştır. Eser bastırmak isteyenler belli bir ücret karşılığında Matbaa-ı Amire'ye başvurabilir, şartı konulmuştur. Tabihane-i Amire Nazırı uygun gördükten sonra yazılı eserin basımına müsaade edilmiştir²⁸. 10 Temmuz 1842'de devlet matbaasında basılan ve basılacak olan her türlü neşriyatın satışı için matbaaya bir miktar meblağ ödenmesi zorunlu hale getirilmiştir. Alınan karar aynı gün Takvim-i Vekayi'de yayımlanmıştır. Matbuat özgürlüğünü kısıtlayan ilk iktisadi önlem yasalaşmıştır. İktidarın matbuat üzerindeki denetimi giderek artmıştır²⁹.

Toplumda asayişin ve güvenliğin sağlanması için 10 Nisan 1845'te İstanbul'da polis teşkilatı kurulmuştur. Aynı gün yayınlanan 17 maddelik Polis Nizamnamesi ile teşkilatın görev ve yetkileri tanımlanmıştır. Polis ülkenin iç güvenliğinden sorumlu tutulmuştur³⁰. Nizamnamede polisin görev ve yetkileri tanımlanırken, matbuatla ilgili hükümlerde düzenlenmiştir. Nizamnamenin on üçüncü maddesinde neşriyatla ilgili düzenleme yapılmıştır. Sansür ilk kez Polis Nizamnamesi ile uygulanmıştır³¹. Toplum ahengini bozacak türde yayın yapan matbaa, yayınevi ve sahafların tespit edilmesi, bunların kontrol atında tutulması, yurtdışından gelen neşriyatın, kitabın ya da tercüme eserin kontrol edilmesi, kontrol esnasında muzır içerikli neşriyat tespit edildiğinde bunların yasaklaması veya bunlara el konulması istenilmiştir³².

Neşriyata yapılan yasaklamayla belli fikirlerin ülkede yayılması önlenmek istenmiştir. Zararlı addedilen yayınların ülkeye girişlerinin engellenmesi, ülkede yayınlanan eserlerin ve daha önce girişlerine izin verilen yabancı eserlerin kontrolünün sağlanması, yeni baskıları ile bir önceki

²⁵ ŞAPOLYO, E. B. (1971). Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü ile Basın. Ankara: Güven Matbaası, s. 110.

²⁶ KABACALI, s. 16.

²⁷ AKBAYAR, N. (1985). Osmanlı Yayıncılığı. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 6, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 1683-1684.

²⁸ İNUĞUR, s. 181-183.

²⁹ ÖZBAY, s. 128.

³⁰ ASLAN, A. (2020). Osmanlı Devleti'nde Polis Teşkilatının Kurulması: Urfa Örneği (1845-1918). Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, (38), s. 29.

³¹ SÖNMEZ, A. (2005). Polis Meclisinin Kuruluşu ve Kaldırılışı (1845-1850). Tarih Araştırmaları Dergisi, 24(37), s. 264.

³² DOĞAN, C. (2012). 1845 Polis Nizamnamesi: 12. ve 13. Maddeler Üzerine Bir Yeniden Değerlendirme. International Journal of Social Science, 5(5), s. 87.

baskılarının karşılaştırılması, muzır bulunursa yasaklanması devletin neşriyatın gücünden ne kadar korktuğunu göstermiştir.³³ İktidar, kendisi için tehlike arz eden her türlü fikirden halkı izole ederek apolitik bir halk yaratmaya çalışmıştır. Hürriyet, müsavat, uhuvvet ve adalet kavramlarının yaratacağı tehlikeyi görmüş ve neşriyat üzerinden yayılmasını engellemek istemiştir³⁴.

A. MATBAA NİZAMNAMESİNİN HAZIRLANMASINI GEREKTİREN UNSURLAR

Devlet sınırları içerisinde faaliyet gösteren yabancı basın-yayın kuruluşları her geçen gün artmıştır. İlgili kuruluşların dinle ilgili eserler basması üzerine Hariciye Nezareti bütün elçiliklere yazı göndermiştir. İlgili yazıda; “*basım sanatının öteki ticaret işlerine benzemediği, öyle ruhsatsız basımevi ve içinde kitaplar ve gazeteler basılıp yayınlanması devletin yürürlükteki nizamlarına dokunur ve onaylanmaz*”, denilmiştir.³⁵ Devlet, 1849’da özel matbaaların kontrolsüz açılmasını engellemek ve faaliyetlerini denetlemek için bir nizamname yayınlamıştır. Devlet, matbaa açmak isteyenlerin Takvimhane Nezareti’nden ruhsat almalarını ve her neşriyat başına da telif ücreti ödemelerini talep etmiştir³⁶.

Matbaada basılan her neşriyat da kontrole tâbi tutulmuştur. Kamu düzenini tehdit eden neşriyatla, dini içerikli neşriyatların basımı yasaklamıştır. Basıma uygun bulunan neşriyatın her bir nüshasının Takvimhane-i Amire’ye gönderilmesi istenmiştir³⁷. Özel matbaaların kurallara uymaması üzerine devlet, denetim mekanizmasını artırmıştır. 1854’te özel matbaalara verilen ruhsatname ile ilgili yeni bir düzenlemeyi yürürlüğe koymuştur. Matbaa-ı Amire haricindeki matbaalarda herhangi bir materyalin basılamayacağı, padişahın onayı olmadan da herhangi bir materyalin yayınlanamayacağı aksi takdirde matbaanın kapatılacağı bildirilmiştir³⁸. Yasaklara uyulmaması üzerine 1856’da yeni bir düzenleme daha uygulamaya konulmuştur. Matbuat gelirlerinden kâr payı almak isteyen devlet, matbaaları denetime tâbi tutmuştur. Matbaaları denetlemek için Takvim-i Vekayi ilmühabercisi Hafız Ali Rıza Efendi görevlendirilmiştir. Yapılan denetimde basılacak eserlerin Takvimhane-i Amire’ye gönderilmesi, eserin basımına izin verilmesi durumunda eser sahibinin devlete vergi vermesi istenmiştir³⁹.

Devletin her türlü yaptırımına rağmen neşriyatın basımı ve dağıtımı kontrol altına alınamamıştır. Ruhsatsız matbaaların açılmasını engellemek için 17 Şubat 1857’de Matbaa Nizamnamesi hazırlanmıştır. Nizamname ile neşriyatın basılmadan önce içeriği kontrol edilmiştir. Böylece devlet,

³³ ÇALIŞKAN, Ç. (2019). II. Abdülhamid Döneminde Kitaplar Üzerinde Sansür Uygulamaları (1876-1909). (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 9.

³⁴ KABACALI, s. 15.

³⁵ Hariciye Nezareti Tezkeresi. Takvim-i Vekayi, 27 Recep 1265, s. 1; İSKİT, s. 5.

³⁶ KAYAOĞLU, T. (1988). Türkiye’de Tercüme Müesseseleri. İstanbul: Kitabevi Yayınları, s. 63.

³⁷ CEYLAN, A. (2006). Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayımlarında Hukuki Düzen (1839-1876). Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, (1), s. 146.

³⁸ DEMİREL, F. (2004). Osmanlı Devleti’nde Kitap Basımının Denetimi. Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, (5), s. 91-92.

³⁹ KABACALI, s. 18

matbaada basılan neşriyatın aleyhine olup olmadığını denetlemiştir⁴⁰. Nizamname ile ilk sansür yasası uygulamaya konulmuştur. İktidar, kendisine dokunacak yayımları basan, yayan ve dağıtan matbaaları sıkı denetim altına almıştır. Matbaaların kontrolü için Meclis-i Maarif yetkilendirilmiştir. Dâhiliye Nezaretinin denetiminden sonra neşriyat, sadarettin kontrolüne de tâbi tutulmuştur⁴¹. Matbaaların daha sıkı denetim altına alınması için hazırlanan nizamname ile ruhsatsız bir eserin yayınlanmasının da önüne geçilmiştir⁴².

1. Matbaa Nizamnamesinin Hükümleri

İstanbul'da gerek taş baskı gerek huruf yazı tarzı ile kitap bastırmak isteyenlerin Maarif ve Zabtiye Nezaretine başvurmaları gerekmektedir. Basılması istenen eserlerle ilgili gerekli tetkik yapıldıktan sonra sadrazamlık makamından izin almak, Zaptiye Nezaretinden eserin basılabileceğine dair belge almak zorunludur. İlgili evraklar olmadan eserin basımına izin verilmeyecektir (m. 1).

İstanbul'un bazı mahallerinde kitap basmayı arzu edenlerin o vesile ile eyalet yöneticisi olarak yetkilendirilen Valiye başvurmaları gerekmektedir. Materyal, Vali tarafından incelendikten sonra Maarif Nezaretine gönderilir. Karar Sadaret'e arz edilir. Sadaret izin vermedikçe bir harf dahi basılamaz (m. 2).

Matbaaların basacakları her türlü materyalle ilgili yetki İstanbul'da doğrudan doğruya Sadaret'e, taşra ise Valilere aittir. Basılacak eser Maarif Meclis'inde görüşülüp karara bağlanır. Eserin herhangi bir zararlı içeriği olmadığı anlaşılırsa ilgili Meclis tarafından Sadaret'e arz edilir. Sadaret izin vermedikçe eserin basımı ve dağıtımı yapılamaz (m. 3). Yabancı uyruklu olup Osmanlı Devleti topraklarında kitap basmak isteyenler Hariciye Nezareti'nden ruhsat almak zorundadır. Ruhsat almayanlar eser bastırma hakkına sahip olamazlar (m. 4).

Matbaaların basacağı her çeşit materyal için adı geçen nezaretlere ilgili belgeler ibraz edilmeli ve materyal için ruhsat alınmalıdır. Nezaret, ibraz ve ruhsat vermeze materyal basılamaz (m. 5). Yabancı uyruklu olup Osmanlı Devleti topraklarında gazete çıkarmak isteyenler Hariciye Nezareti'nden izin almalıdır. Ruhsatı olmayanlara gazete çıkarma izin verilmez (m. 6). Osmanlı Devleti topraklarında muzır olan bir materyali basmaya cesaret eden olursa o matbaaların bastığı bütün materyaller zabıta tarafından toplatılır (m. 7).

Eser sahibi eseri ile ilgili haklara ömür boyu sahiptir. İmtiyaz hakkı eserini bastırdığı matbaa ile sınırlı değildir. Başka bir matbaa ile sözleşme imzalayabilir. Sözleşme ile ilgili Maarif Nezareti bilgilendirilmelidir. Eserin basımı devlet matbaasında gerçekleştirilirse eserin telif bedeli ödenir. Sözleşmede belirtilen miktardan daha fazla eser basılırsa cezai yaptırıma tâbi olunur (m. 8). Bu nizama

⁴⁰ ÇAKMAK, D. (2007). Osmanlı Telif Hukuku ile İlgili Mevzuat. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (21), s. 206.

⁴¹ GEVGİLİLİ, A. (1983). Türkiye Basını. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. I. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 218.

⁴² DEMİREL, s. 93.

aykırı hareket edenlerin matbaaları Zabtiye Nezareti tarafından kapatılır. Zaptiye memurlarına mukavemet edenler suçun derecesine göre Ceza Kanunundaki ilgili madde hükmünce cezalandırılır (m. 9). Bu nizamın ilanı tarihinden itibaren matbaa sahipleri ruhsatname almak zorundadır. Bu süre zarfında ruhsatname almayanlara müracaat etseler dahi ruhsatname verilmeyecektir (Özel Madde)⁴³.

2. 1858 Ceza Kanunnamesi

Tanzimat'ın ilanından sonra Osmanlı Devleti'nin idari yapısında sistemsel bir değişim ve dönüşüm meydana gelmiştir. Hukuk devleti olma yolunda önemli adımlar atılmıştır. Devlet iktidarı sınırlandırılmış, temel hak ve hürriyetler tanımlanmış, kanun önünde eşitlik tanınmış, keyfi uygulamalara son verilmiştir.⁴⁴ Osmanlı Devleti'nde anayasacılık faaliyeti başlamıştır. İslam hukukunda ayrı bir “ceza hukuku” olmadığı için mahkeme, fail ve failin toplumdaki karşılığını dikkate alarak cezai yaptırım uygulamıştır⁴⁵. Cezası İslam Hukukunun temel kaynaklarında açıkça gösterilmemiş olan suçlardan dolayı kanun yapma ihtiyacı doğmuştur. Fransız Ceza Kanunundan esinlenerek 1858 tarihli Ceza Kanunnamesi hazırlanmıştır. Kanunname ile kişinin yaşam hakkı, kamu düzeni ve güvenliği yasal güvence altına alınmıştır⁴⁶.

1858 Ceza Kanunu ile basılı materyalin içeriğine dair işlenebilecek suçlar düzenlenmiştir. Matbuat ilk defa kanun kapsamına alınmış, sınırları kanunla belirlenmiştir. Bu kanun basılmış eserlerin içeriğini tetkik ederek yayına uygun olup olmadığını denetlemiştir. Böylece matbuat yoluyla işlenen suçlara cezai yaptırım uygulamıştır. Bu tarihe kadar matbuata sansür uygulanmış, cezai yaptırım uygulanmamıştır⁴⁷.

Matbuatla ilgili suçlar tanımlanmış, kanuna aykırı bir davranış sergileyenler cezai yaptırıma tâbi kılınmıştır. İsnat edilen suçun kanunla düzenlenme ilkesi hayata geçirilmiştir. Ceza Kanunu ile toplum ahengini bozacak her türlü materyalin basımı, yayımı ve dağıtımı engellenmiştir. İlgili kanununun 137, 138, 139, 213 ve 214'cü maddeleri ile matbaalara dair kanuni yaptırımlar düzenlenmiştir⁴⁸.

İlgili kanun; Ruhsatsız matbaa açanlar ile ruhsatlı matbaalarda toplumsal ahengi bozan eserleri basan ve yayanlar hakkında olup ayrıca okulların çalışma esaslarını kapsamaktadır.

⁴³ Matbaa Nizamnamesi, 20 Cemaziyelevvel 1273, [17.01.1857] Düstur-I, C. II, s. 227-228; Meclisi Maarif-i Umumiye'den Verilen Mazbata,” Takvimi Vekayi, 22 Şubat 1273, s. 1; İSKİT, s. 10.

⁴⁴ ÖZHAZİNEDAR, T. (2023). Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Adalet Fermanı ve Kanun-i Esasi'nin Tahlili. 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, 12 (36), s. 766.

⁴⁵ TUNCAY, E. G. (2017). İslam Hukukunda Sınırı Belirlenmemiş Cezalar. İslam Bilimleri Araştırmaları, Dergisi, 3. s. 85.

⁴⁶ BARDAKOĞLU, A. (1993). Ceza Hukuku, TDV İslam Ansiklopedisi, C.7. İstanbul: Diyanet Vakfı, s. 472.

⁴⁷ AKGÜNDÜZ, A. (1986). Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, s. 807.

⁴⁸ ÖZKORKUT, N. Ü. (2002). Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devleti'ndeki Görünümü. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 3(51), s. 72.

Her kim Osmanlı Devleti'nden gerekli izinleri almadan bir matbaa açar ve ruhsatsız olarak materyal basarsa matbaa kapatılır. İlgili şahıstan ceza bedeli olarak elli mecrediye altını alınır (m. 137).

Osmanlı Devleti'nin izniyle açılmış olan matbaalarda; Osmanlı ailesi, hükümet üyeleri, Osmanlı Devleti tebaasından olan bir milleti hakkında gazete, dergi, kitap ve zararlı yayın basma ve yayma cüreti gösteren kimse, ilk olarak bastırmış olduğu şeylerin zaptıyla tutuklanır. Suçun derecesine göre matbaası geçici yahut süresiz kapatılır. İlgili şahıstan on mecrediye altından elli mecrediye altına kadar ceza bedeli alınır (m. 138).

Toplumsal ahlaka karşı olarak nazım, nesir, alay ve hakarete dair şeyleri yazan veyahut cüretkârca resim ve karikatür basan, bastıran ve dağıtan kimseden bir mecrediye altından beş mecrediye altına kadar ceza bedeli alınır. Yirmi dört saatten bir haftaya kadar hapse mahkûm edilir (m. 139).

Bir şahsın rüşvet aldığı ispatlanırsa Ceza Kanununun ilgili suça karşı verilen cezai yaptırıma tâbi olur. Halkın nefretine neden olan bu tarz suçlar bir ispata dayandırılır. Rüşvet aldığı iddia eden şahısla ilgili sözlü veya yazılı yapılan haberler belgeye dayandırılır (m. 213).

Matbuatta, devlet memuru hakkında kötü niyetli ifadeler yer verildiğinde muharririn bu dayanağını ispatlaması lazım gelir. İlgili şahıs hakkında iddia edilen haberin iftira olduğunu ispatlarsa muharrir hakkında cezai işlem uygulanır. Materyal sahibinin izni olmadan materyalin dağıtılması, çoğaltılması yasaktır. Aksine tutum sergileyenler hakkında cezai yaptırım uygulanır (m. 214)⁴⁹.

B. 1864 NİZAMNAMESİNİN HAZIRLANMASINI GEREKTİREN UNSURLAR

1. Genel Açıklamalar

Takvim-i Vekayi gazetesi iktidarın politikalarını halka duyurmak için yayınlanmıştır. Devletin yayın organı olan gazete, tek çizgili ve itaatkâr yapıda olmuş ve yönetimin isteği doğrultusunda hareket etmiştir. 1860'ta Tercüman-ı Ahval'in yayın hayatına başlamasıyla gazetenin içeriği değişmiştir. Tercüman-ı Ahval kamuoyunu yakından ilgilendiren konularda yayın yapan ilk siyasi içerikli gazete olmuştur. Gazetede yer alan haberler toplumsal dinamik yaratarak toplumda karşı düşüncelerin belirmesine ve gelişmesine zemin hazırlamıştır. Matbuatın gündem belirme ve kamuoyu oluşturabilme gücü ortaya çıkmıştır⁵⁰. Tercüman-ı Ahval, kamuoyunun bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesine yönelik yayın politikası ile halkın duygularına, düşüncelerine ve heyecanlarına ortak olmuştur⁵¹. İktidarı hiç çekinmeden eleştiren gazete şimşekleri üzerine çekmiştir. Bir fikir, ifade ve münazara gazetesi olan Tercüman-ı Ahval, iktidarın hiç alışık olmadığı tarzda yayın yapmış, iktidar ve basın savaşını başlatmıştır⁵².

⁴⁹ Ceza Kanunname-i Hümayunu, Düstur 1. Tertip 1, Cilt. 1, 28 Zilhicce 127 4 [08.08.1858], s. 567- 568, 583.

⁵⁰ KOLOĞLU, O. (2010). Osmanlı'da Kamuoyu. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi, s. 44.

⁵¹ KÖKTENER, A. (2001). Fikir Gazeteciliği ve İlk Türk Fikir Gazetesi: Tercüman-ı Ahval. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, (11), s. 206.

⁵² YERLİKAYA, İ. (1995). Tercüman-ı Ahval Gazetesi ve Hükümet Destekli Habercilik Anlayışı. Toplumsal Tarih Dergisi, IV (21), s. 59.

Tarafsız ve doğru haber anlayışıyla yayın yapan gazete tekzip geleneğini başlatmıştır. Yayımı süresince ilkeli ve doğru haber verme gayretinde olan gazete, yanlış haber yaptığında düzeltme yayınlayarak doğrusunu kamuoyunu bildirmiştir. Yaptığı haberin arkasında olduğunu göstermek için imzalı haber yapmıştır⁵³. Gazetede politika haberlerinin yanı sıra toplumun aksayan yönlerini belirten haberler de yer almıştır. Eğitimde yaşanan sorunların dile getirildiği haber nedeniyle gazete on beş gün süreyle kapatılmıştır. Kısa süreli de olsa bir gazetenin yayımlanması ilk kez durdurulmuştur⁵⁴.

1862'de Şinasi tarafından Tasvir-i Efkâr yayınlanmıştır. Gazetede; hürriyet, milliyet ve demokrasi kavramları sıklıkla dile getirilmiştir. Gazete, halkı bilgilendirmek, eğitmek, düşünmeye sevk etmek ve yönetimde etkin kılmak istemiştir. Ülkenin siyasal, sosyal ve ekonomik sorunlarını dile getirmiş, iktidarın politikalarını eleştirerek halkın gündemine taşımıştır. Gazetede yer alan haberler siyasi otoriteyi rahatsız ettiğinden Şinasi görevini Namık Kemal'e devrederek 1864'te Paris'e gitmiştir⁵⁵. Namık Kemal'in idaresindeki Tasvir-i Efkâr siyasi bir hüviyet kazanmıştır. Hürriyet fikirlerinin gazetede sıklıkla yer alması hükümetin tepkisine neden olmuştur. Namık Kemal, "Şark Meselesi" başlıklı haberinde hükümetin politikalarını sert bir dille eleştirmiştir. Haberin büyük bir yankı uyandırması üzerine Namık Kemal'in gazetecilik yapması yasaklanmıştır. Hükümetin baskıları karşısında Namık Kemal, 1867'de yurtdışına gitmiştir. Gazetenin yeni yöneticisi Recaizade Mahmut Ekrem olmuştur⁵⁶.

Gazetenin yeni yönetimi ülkenin daha demokratik koşullarda yönetilmesini, vatandaşlık haklarının tanınmasını, parlamenter sistemin kurulmasını talep eden yazılar kaleme almıştır. Gazetede yer alan haberler kamuoyunun dikkatini çekince gazeteye yönelik siyasi baskı artmıştır⁵⁷. Yayın politikasından taviz vermeyen Tasvir-i Efkâr, Genç Osmanlıların merkezi olmuştur. Hükümeti tehdit eder hale gelince kapatılmıştır⁵⁸.

Tanzimat'la birlikte başlayan fikir gazeteciliği kamuoyunda oldukça rağbet görmüştür. Tercüman-ı Ahval ile Tasvir-i Efkâr'da yayınlanan haberlerin halkta bir karşılık bulması üzerine hükümet tedbir alma ihtiyacı hissetmiş ve matbuatın denetlemesini gerekli görmüştür⁵⁹. Osmanlı Devleti iç ve dış alanda yaşadığı siyasi ve ekonomik bunalımın da etkisiyle, demokratik talepleri kısıtlama,

⁵³ YANARDAĞ, M. F. (2010). Tanzimat Dönemi Fikir Gazeteciliğinin Önemli İsmi Tasvir-i Efkâr ve Toplumsal Değişime Katkısı. Tercüman-ı Ahval'in 150. Yılında İstanbul'da Fikir Gazeteciliği Sempozyumu, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, s. 5-6.

⁵⁴ TOPUZ, s. 20.

⁵⁵ AKBULUT, U. (2013). Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı: Gazetelerin Yayınlanma Amaçları Üzerine (1831-1876). Turkish Studies, 8(5), s. 42.

⁵⁶ DOĞANER, Y. (2012). Hürriyet ve Modernleşme Enstrümanı Olarak Osmanlı'da Basın. Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi, XXIX (1), s. 112.

⁵⁷ YAZICI, N. (2011). Tasvir-i Efkâr," İslâm Ansiklopedisi. C.40, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 138-140.

⁵⁸ BENEK, K. (2016). Osmanlı'da Basının Doğuşu ve II. Meşrutiyete Kadarki Gelişimi. Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4 (6-7), s. 33.

⁵⁹ KOLOĞLU, O. (2013). Osmanlı'dan 21 Basın Tarihi. İstanbul: Pozitif Yayınları, İstanbul, s. 46.

matbuatı denetim altına alma yoluna gitmiştir. Denetimin kanunla sağlandığı bir mekanizma hayata geçirilmiştir⁶⁰.

1864 Matbuat Nizamnamesine kadar uygulanan nizamnameler matbaalar hakkında yapılması istenilen düzenlemeleri içermiştir. Matbuat düzenlemeleri basılı materyallin içeriği hakkında olmamıştır. İlgili düzenlemeler kitap yayımı ve matbaaların çalışma esasları hakkında olmuştur⁶¹. Tanzimat'la birlikte gazete sayısı hızla artmış, Türkçe gazetelerin yanı sıra yabancı dilde pek çok gazete neşredilmiştir. Gazetelerin hangi kurallar dâhilinde yayınlanacağını belirlenmiştir⁶². Osmanlı Devleti'nde gazete çıkarmak isteyen yabancı uyruklu vatandaşlardan Hariciye Nezaretine başvurmaları istenmiştir⁶³.

Ülkede yerli gazete ve dergi sayılarının hızla artması üzerinde iktidar yeni bir yasal düzenlemeyi uygulamaya koymuştur. Osmanlı Devleti'nde gazete çıkarmak isteyenlerin şarta bağlandığı Matbuat Nizamnamesi yayınlanmıştır. Yürürlüğe giren Matbuat Nizamnamesiyle gazete ve dergiler, devlet denetim altına alınmış ve ciddi anlamda sınırlandırılmıştır⁶⁴. Fransız matbuat yasası esas alınarak hazırlanan nizamname ile matbuata dair suçlar belirlenmiştir⁶⁵. 35 maddeden oluşturulan nizamnamenin birinci bölümünde matbuatla ilgili genel hükümler, ikinci bölümünde cezai yaptırımlar tanımlanmıştır. Matbu eserler için hazırlanan 1864 Nizamnamesi yürürlükte en uzun kalan yasal düzenleme olmuştur⁶⁶.

2. 1864 Nizamnamesinin Hükümleri

a. Genel Maddeler

Hangi lisanda olursa olsun idari ve siyasi kaideleri kapsayan belgeler intizamlı bir biçimde hazırlanır. Belgelerle ilgili yapılan tetkiklerde ruhsat belgesi olmayanlara basım ve yayın izni verilmez. Bu benzeri kabilinden gazete ve süreli yayın basmasına talip olanlar önce makamlara hitaben bir dilekçe hazırlar. Osmanlı tebaasından olanlar Maarif Nezaretine ve ecnebi tebaasından olanlar Hariciye Nezaretine dilekçelerini takdim eder. Adı geçen nezaretler üçüncü maddede belirtilen koşulların tamamını eksiksiz yerine getirenlere ruhsat verir. Ruhsatname Matbuat kaleminden verilir (m. 1). İstanbul'da gazete ve dergi çıkarmayı arzu edenler önce valiye dilekçelerini takdim eder. Osmanlı tebaasından olanların dilekçeleri Maarif Nezaretine ve ecnebi tebaasından olanların dilekçeleri Hariciye

⁶⁰ İNUĞUR, s. 194.

⁶¹ NALCIOĞLU, N. Ü. (2005). Tanzimat Dönemi Türk Gazeteciliği ve Türk Basınının İlkleri. Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(14), s. 260.

⁶² ÖZKORKUT, N. Ü. (2002). Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devleti'ndeki Görünümü. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 51(3), s. 73.

⁶³ CEYHAN, s. 152.

⁶⁴ YANARDAĞ, M. F. (2010). "Tanzimat Dönemi Fikir Gazeteciliğinin Önemli İsmi Tasvir-i Efkâr ve Toplumsal Değişime Katkısı", Tercüman-ı Ahval'in 150. Yılında İstanbul'da Fikir Gazeteciliği Sempozyumu 21-22 Ekim, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 5.

⁶⁵ ODYAKMAZ, N. (2003). Osmanlı'da Anayasal Düzenlemeler ve Basına Etkileri. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, (16), s. 217.

⁶⁶ KUDRET, C. (1977). Abdülhamit Döneminde Sansür. İstanbul: Milliyet Yayınları, İstanbul, s. 5.

Nezaretine gönderilir. Üçüncü maddede belirtilen koşulların tamamını eksiksiz yerine getirenlerin ruhsatnamesi ilgili makama gönderilir (m. 2).

Gazete çıkaracak şahıs Osmanlı tebaasında olur ise en az otuz yaşını tamamlamış ve Ceza Kanunnamesinde tanımlanan suçlardan dolayı hakkında hüküm verilmemiş olmalıdır. Ruhsat alma hakkı kazanan ecnebi tebaasından olanlar nizamname hükümlerine uymakla vazifelidir. Osmanlı tebaası gibi kurallara tabi olmak zorundadır. Matbuatla ilgili kabahati veya suçu ortaya çıktığında gerek hükümetçe gerek mahkemece kaide uygulanır. Hukuki muamelede Osmanlı tebaasından ayırım yapılmaz. Bu şartla ruhsatname verilir (m. 3).

Birinci maddede beyan olunduğu üzere ile ruhsat talebi için hazırlanan dilekçelerle beraber gazetenin ismi, kaç günde bir çıkarılacağı ve hangi matbaada basılacağı açıklanmalıdır. Gazetenin sahibini bildiren veyahut sorumlu müdürü tarafından imzalanmış bir senet takdim edilir. Gazete sahibi veya sorumlu müdürü yayınladığı gazetenin her defasında bir nüshasını imzaladıktan sonra Matbuat Müdürlüğüne gönderir. Ondan sonraki bütün nüshalar imzalı yayınlanır. Taşrada bulunanlar imzalı nüshayı valiye takdim ederler (m. 4).

Gazete ve süreli yayının müdür veya sahipleri ruhsatlarını başka kimseye devrettiğinde ilgili makama bildirmek durumundadır. İlgili gazeteyi devralan kimse birinci, ikinci ve üçüncü maddelerin hükümlerine göre ruhsat yenilemek zorundadır. Bir gazetenin ismi, neşr olunacak günleri veya matbaası değişirse sahibi veya müdürü durumu ilgili birime bildirmek durumundadır (m. 5).

Bugün İstanbul'da ya da devlet sınırları içinde yayınlanmakta olan politik içerikli yayınlar nizamname hükümlerince elde ettikleri ruhsatnameden muaf tutulacaklardır. Şimdiye kadar yayınlanmış olanlar yok hükmünde tutulup bundan sonra için işbu nizamname hükümlerine uymakla yükümlüdürler (m. 6). Bir gazetede çalışan gazeteci tarafından yazılan haberin aşağı kısmında o zatın imzası bulunmazsa yazılan metinden dolayı sorumluluk o sayıyı düzenleyen müdüre aittir. İlgili nüsha imzalı bile olsa kanun ve nizam hükümlerine muhalefetten ortak sorumlu tutulur (m. 7).

İstanbul'da Matbuat Müdürlüğü tarafından ve taşralarda mahalli idareler tarafından gazetelere gönderilen resmi evraklar ücretsiz olarak yayınlanır. Bu tebligat İstanbul'da Matbuat Müdürlüğü ve vilâyetlerde mahallî âmirler tarafından yapılır. Bir gazete bir zatın kişilik haklarını ihlal ettiğinde ilgili zatın cevap ve düzeltme hakkı vardır. O zat tarafından gazeteciye cevap gönderildiğinde gazeteci bu cevabı yayınlamakla yükümlüdür. Cevap hakkı ücretsiz yayınlanıp ait olduğu nüshanın iki katıdan daha fazla olamaz (m. 8). Siyasi ve politik içerikli yayınlar ile Osmanlı Devleti'ni sert ve ağır bir dille eleştiren, yurt dışında basılan gazete ve dergilerin devlet sınırları içinde yayınlanması ve dağıtılması yasaktır (m. 9).

b. Ceza Maddeleri

Her kim Osmanlı Devleti'nde izin belgesi olmadan gazete veya bir süreli yayın basar ve dağıtır ise bastığı sayı kadar para cezasına tâbi tutulur ve gazetesi kapatılır (m. 10). Nizamnamenin dördüncü

maddesi gereğince her kim gazetenin imzalı bir kopyasını gerekli mercilere göndermezse ve imzasız gazete yayınlarsa buna istinaden on adet yüzlük para cezasına tâbi tutulur (m. 11). Bir gazeteci sekizinci madde gereğince hükümet tarafından gönderilen resmi evrakı yayınlamazsa iki yüzlük altınından yirmi beş altına kadar para cezasına tâbi tutulur. Şahıslar tarafından gönderilen cevap hakkını yayınlamazsa iki altından yirmi beşe kadar para cezasına tâbi tutulur. Şikâyet konu olan sayının basılmasından dolayı cezalandırılır ve tazminat öder (m. 12).

Ceza Kanununun ikinci kısmında belirtildiği üzere Osmanlı Devleti'nin güvenliğini, asayişini tehlikeye düşürecek suçlardan birinin icrasına vesile olursa, her kim bir gazete aracılığıyla bazı şahısları kışkırtır ve baştan çıkarırsa suç ortaklığı yapmış olur. Suçun derecesine göre haklarında cezai işlem başlatılır, suça iştirak eden gazeteci de cezalandırılır. Gazete hükümet tarafından geçici veya kalıcı kapatılır (m. 13). Herhangi bir gazete genel ahlaka ve milli değerlere aykırı bir haber yapar, farklı din ve mezhep mensuplarına gazete aracılığıyla kötü söz söylerse bir yüzlük altından yirmi beş yüzlük altına kadar para cezasına tâbi olur, ya da bir haftadan üç aya kadar hapse mahkûm edilir (m. 14).

Bir gazeteci padişah hakkında yakışık almaz ifade ve deyimler kullanırsa ve padişah aleyhinde propaganda yaparsa altı aydan üç seneye kadar hapse mahkûm edilir ya da yirmi beş altından yüz elli altına kadar para cezasına tâbi tutulur (m. 15). Sadrazamı ve mahkeme üyelerini incitecek ifade beyan eden olursa bir aydan bir seneye kadar hapse mahkûm edilir ya da beş altından elli altına kadar para cezasına tâbi tutulur (m. 16). Osmanlı Devleti'nin iyi ilişkilerde bulunduğu, ittifak ettiği ülkelerin hükümdarı hakkında hakaret ve kötü söz içeren ifadeler kullanılırsa üç aydan üç seneye kadar hapse mahkûm edilir veya on beş altından yüz altına kadar para cezasına tâbi tutulur (m. 17).

Bir kişinin ya da bir cemiyetin beyanıyla elinde herhangi bir delil olmadan bir kişinin haysiyetini ve itibarını küçük düşürücü ifadelerle yer veren, iftiralarla bir kimseyi kötüleyen hakaret eden, aşağılayan ve küfreden gazeteciler mesleğinden men edilir (m. 18). Resmi bir görevle atanan bir kurul hakkında fütursuzca ifadelerle yer verenler on beş günden bir seneye kadar hapse mahkûm edilir ya da iki yüzlük altından elli altına kadar para cezasına tâbi tutulur (m. 19). Devlet memurları ve hükümet üyeleri hakkında fütursuzca ifadede bulunanlar on günden 10 aya kadar hapse mahkûm edilir, ya da bir altından kırk altına kadar para cezasına tâbi tutulur (m. 20).

Yabancı devletleri temsilen Osmanlı Devleti'nde ikamet eden büyükelçi, delege, elçi, dışişleri vekili vb. memurlar aleyhinde gazeteler aracılığıyla fütursuzca ifadeler kullanan gazeteci sekiz günden sekiz aya kadar hapse mahkûm edilir ya da bir altından otuz altına kadar para cezasına tâbi tutulur (m. 21). Bir topluluk hakkında gazeteler aracılığıyla fütursuzca ifadelerde bulunulduğunda elli kuruştan on beş altına kadar para cezasına tâbi tutulur, ya da beş günden beş aya kadar hapse mahkûm edilir (m. 22). Devlet memurundan birinin ve herhangi bir kimsenin kişilik haklarına saldırı olduğunda saldırıda bulunan şahıs hakkında cezai yaptırım uygulanır. Fakat memurun görevi hakkında kötü bir söz söylerse

mahkemesi icra olunduğunda suçlandığı ifadeden dolayı hakkında hiçbir suretle ceza verilmez. Bu esnada o memurun şahsı hakkında iftira atmışsa yalnız bunun cezası uygulanır (m. 23).

Yirmi ve yirmi birinci maddelerde belirtildiği üzere Osmanlı Devleti'nin nüfuz ve itibar sahibi olan memurları hakkında itibarlarını zedeleyecek ifadede bulunanlar on beş günden beş aya kadar hapse mahkûm edilir ve elli kuruştan on beş altına kadar para cezasına tâbi tutulur (m. 24). Din adamları hakkında itibarlarını zedeleyecek ifadede bulunanlar hakkında iki günden iki aya kadar hapisle mahkûm edilir, otuz kuruştan beş altına kadar para cezasına tâbi tutulur (m. 25). Bir gazeteci tasarlayarak, kötü niyetle kasten yalan haber yaparsa ya da sahte evrak basarsa veya bu sahte haber ve evrakı diğer bir gazeteden referans gösterip dağıtırsa bir aydan bir seneye kadar hapisle mahkûm edilir veya on altından elli altına kadar para cezasına tâbi tutulur (m. 26).

On beşinci, on altıncı, on yedinci ve yirmi birinci maddelerde ifade edilen suçlarla itham edilmiş gazeteciler hakkında kesinleşmiş cezalar uygulandığında hükümet tarafından gazeteleri bir ay süreyle kapatılır (m. 27). Gazeteciler, gazeteleri hakkında verilen mahkeme kararlarını, kararın uygulanmasını bildiren tarihinden itibaren bir ay içerisinde çıkaracakları nüshalardan birinde yayınlamak zorundadır. Bir gazete hakkında verilen tebligat ücreti mahkeme masrafı gazete tarafından karşılanır (m. 28). Nizamnameye göre; iki sene içerisinde mahkeme tarafından hakkında üç kez hüküm verilen gazete ve süreli yayın hükümet tarafından süreli ya da süresiz kapatılır (m. 29).

Bir gazete ve süreli yayının sorumlusu veya sahibi bir suçtan dolayı hapse mahkûm olduğunda, hapiste kaldığı süre zarfında gazetesi diğer bir müdür tarafından geçici süre ile yönetilir. Eskiden olduğu gibi basım ve yayım yapabilir. Yeni atanan müdür nizamnamede mevcut olan şartlara ve vazifeye tamamen tâbi olacaktır (m. 30). Gazetenin yaptığı haberden dolayı kendilerini haksızlığa uğramış hissedenler dilekçe vermedikçe gazete hakkında soruşturma başlatılmaz. Fakat Padişahı, hanedan üyelerini, devlet erkânını, vükelayı incitecek sözler sarf ederlerse, genel ahlaka ve milli değerlere aykırı ifadede bulunurlarsa hükümet tarafından dava açılır. Din ve mezheplerden birine hakaret edilirse hakaret edilen dinin ve mezhebin mensupları tarafından dilekçe verilirse hükümet davaya taraf olur (m. 31).

Gazetenin yapmış olduğu haberden dolayı mağdur olan kişiler haberin yayınlandığı tarihten itibaren altı ay içerisinde mahkemeye müracaat edebilir. Bu süre zarfında hükümet veya vatandaş tarafından dava açılmamışsa dava düşer. Zaman aşımından dolayı bu konuda bir daha dava açılamaz (m. 32). Gazetelerin aynı kabahatleri tekrarlamaları halinde gerek hükümet gerek mahkeme tarafından muhakemesiz hüküm olunur. Kararlaştırılmış cezanın iki katı ceza uygulanır (m. 33). Bu nizamnamenin on beşinci, on altıncı, on yedinci, on dokuzuncu, yirminci ve yirmi dördüncü maddelerinde bildirilen kabahatlerle ilgili Babıâli'de beş kişiden oluşturulan ekip tarafından Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'de cezalar

karara bağlanır. Diğer maddelerde belirtilen kabahatler Zabtiye Mahkemelerine gönderilir ve cezası ilgili mahkemece verilir (m. 34). Nizamname yayınlandığı tarihten itibaren geçerlidir (m. 35)⁶⁷.

1864'te yürürlüğe giren Matbuat Nizamnamesi 29 Temmuz 1909'da hazırlanan Matbuat Kanunu'nun ilanına kadar yürürlükte kalmıştır. Nizamname uzun yıllar yürürlükte kalmış olsa da 1867'de yürürlüğe giren Ali Kararnamesiyle kadük olmuştur⁶⁸. Nizamname yerli neşriyatla ilgili kısıtlayıcı hükümler içermiştir. Öte yandan ülkede yayınlanan yabancı neşriyatın kapitülasyonlardan faydalanmasını da önlemiştir. Kısmi de olsa neşriyat arasında eşitlik sağlamıştır⁶⁹.

C. ÂLİ KARARNAMESİNİN HAZIRLANMASINI GEREKTİREN UNSURLAR

1. Genel Açıklamalar

1864 Nizamnamesine rağmen basın ve matbuat sayısı her geçen gün artmıştır. Ruzname-i Ceride-i Havadis, Ceride-i Askeriye, Vekayi Tıbbiye, Mecmua-i Fünun, Mirat, Mecmua-i Askeriye, Muhbir, Hürriyet, Terakki, Basiret ve İbret gazeteleri yayınlanmıştır. Yayın hayatına başlayan gazeteler hükümete karşı ciddi bir muhalefet sergilemiştir⁷⁰. Hükümetle en çetin mücadeleyi Muhbir vermiştir. Ali Süavi, Girit, Mısır, Eflâk ve Buğdan olaylarında, hükümeti eleştirecek kadar cesaret göstermiş, Sadrazam Ali Paşa'nın tüm oklarını üzerine çekmiştir. Gazete, Maarif Nazırı'nın emirnamesiyle geçici olarak kapatılmış, Ali Süavi de Kastamonu'ya sürülmüştür⁷¹. Yönetimin tedirginliği dinmezken Namık Kemal'in Tasvir-i Efkâr'da devleti çöküşe götüren sorunların anlatıldığı "Şark Meselesi" adlı haberi yayınlanmıştır. Yayınlanan haber iktidar tarafından tepkiyle karşılanmıştır⁷².

Ali Paşa, Muhbir'i kapattıktan sonra Namık Kemal'i Divan-ı Hümayun'a sevk etmiştir. Yönetimi eleştiren, meşrutiyet, hürriyet, adalet fikirleri ile kamuoyunu meşgul eden, halkı galeyana getiren ve rejimi tehdit eden bütün gazetelere 12 Mart 1867'de Ali Kararnamesi gönderilmiştir. Kararname, 15 Mart 1867'de yürürlüğe konulmuştur⁷³. Kamu düzeninin bozulmasını engellemek için hazırlanan kararname ile hükümete neşriyatı kapatma yetkisi tanınmıştır. Hükümet, Matbuat Nizamnamesinin cezai yaptırımları haricinde matbuata yaptırım uygulama hakkına sahip olmuştur⁷⁴.

Bu kararname ile ülkenin sükûnetini ortadan kaldıran, hürriyet, adalet, eşitlik ve kardeşlik söylemleri ile halkı galeyana getiren, tahrik gücü yüksek haberler yapan neşriyata son verilmek istenmiştir. Matbuat Nizamnamesinin hükümleri yok sayılarak Ali Kararnamesi yayınlanmıştır. Ali

⁶⁷ 1864 Matbuat Nizamnamesi. Düstur, Tertib-i evvel, C. II, 19 Kânunuevvel 1280, s. 220-226.

⁶⁸ CEYHAN, s. 152.

⁶⁹ KOLOĞLU, Osmanlı'dan 21 Basın Tarihi, s. 60.

⁷⁰ DEMİR, s. 370.

⁷¹ DOĞAN, İ. (1989). Siyasal Tutum Geliştirmede İki Tanzimat Aydını: Münif Paşa ve Ali Süavi. İslami Araştırmalar Dergisi, 3(4), s. 201.

⁷² İNUĞUR, s. 208.

⁷³ GÜZ, N., BAYHAN, G. (2016). İlk Muhalefet Gazetesi Olarak İbret. Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi, 1(1), s. 8.

⁷⁴ KUDRET, s. 7.

Kararnamesi, bir sadrazam tarafından çıkarılmış olmasına rağmen kanunun hukuki gücüne sahiptir⁷⁵. Kararnamenin yürürlüğe girmesiyle Tasvir-i Efkâr, Muhbir, Ayine-i Vatan, Utarit gibi gazeteler kapatılmıştır. Namık Kemal'e yayın yasağı getirilmiş, pek çok gazeteci sürgün edilmiş ya da yurtdışına gitmek zorunda bırakılmıştır⁷⁶.

2. Ali Kararnamesinin Hükümleri

Geçici olarak hazırlanan Ali Kararnamesi 1909'da yürürlüğe giren Matbuat Kanunu'nun ilanına kadar yürürlükte kalmıştır. Dezenformasyona karşı hazırlanan kararnamenin hükümleri ile neşriyata karşı sıkı tedbirler alınmıştır. Kararname hükümleri gerekçeleri ile hazırlanmıştır.

İstanbul'da basılan ve yayınlanan gazeteler bir süreden beri devletin iç işleyişine dair birtakım uydurma ve yalan haber yayınlamaktadır (m. 1). Kimsenin bilmediği ve doğruluğunun teyit edilmediği bu haberler kamuoyu tarafından ilgi görmektedir (m. 2). Bu keyfi haberler halkın zihinlerini kurcalamaktadır (m. 4). Bu haberler zararlı olduğu için tedbir almayı gerektirmektedir (m. 5). Bu haberler yalnızca gazetelerin itibar ve menfaatine yarar sağlamaktadır (m. 6). Ülkenin menfaatinden hayırlı bir şey olmadığından bundan sonra gazeteler mahkeme kararına gerek olmaksızın kapatılabilir (m. 7). Gazeteler, resmî evrak üzerinde yönlendirme ve değişiklik yapacak olursa haklarında tahkikat başlatılacaktır (m. 8). Gazetelerin basımından önce içeriklerinin tetkiki için matbuat kalemine müracaat etmeleri resmen ihtar olunur (m. 9)⁷⁷.

Ali Kararnamesi'nden sonra 11 Ağustos 1864'te yürürlüğe giren Matbuat Nizamnamesi 29 Ağustos 1875'te yeniden düzenlenmiştir⁷⁸. Düzenlemeye göre; çok çeşitli dillerde gazeteler çıkarılmaktadır. İmtiyaz sahiplerinin izin belgelerinde gazetelerin belirli vakitlerde çıkaracakları evrakların adları yazılıdır. Gazeteler ilave adı altında atamaları, resmi yazıları ve telgrafla gelen devletlerarası yazıları yayımlamakla yükümlüdür. Nizamnameye aykırı davranan, zihinleri kurcalayan, kişileri yoldan çıkaran makaleler yazan, yalan ve uydurma sözler söyleyerek haber yapanlar hakkında Matbuat Nizamnamesinin hükümlerine göre cezai işlem başlatılır. Nizamnamenin diğer hükümleri uygulanmayarak gazeteler bir aydan üç aya kadar kapatılır⁷⁹.

Ali Paşa'nın vefatından sonra 26 Ağustos 1875'te Mahmut Nedim Paşa sadrazamlığa getirilmiştir. Basını büsbütün sindirmek için yeni önlemler alınmıştır. 11 Mayıs 1876'da hazırlanan kararname ile basın denetimi sıklaştırılmıştır. Matbuat basılmadan önce Matbuat Dairesi ve Valilikler tarafından denetlenecek, içeriği uygun bulunmayan materyalin basımına izin verilmeyecektir⁸⁰.

⁷⁵ KABACALI, s. 30

⁷⁶ CEYHAN, s. 154.

⁷⁷ "Kararname-i Ali", Takvim-i Vekayi, 10 Zilkade 1283, s.1; KUDRET, s. 102.

⁷⁸ ÖZHAZİNEDAR, s. 183.

⁷⁹ Matbuat Nizamnamesi'ne Tazyil Olunan Madde-i Mahsusa, Düstur, Tertib-i evvel, 10 Şaban 1292 / 29 Ağustos 1291 (1875), C. III, s. 443

⁸⁰ İNUĞUR, s. 304.

D. 1877 MATBUAT KANUNUNUN HAZIRLANMASINI GEREKTİREN UNSURLAR

1. Genel Açıklamalar

Sultan Abdülaziz, 30 Mayıs 1876'da azledilmiş, yerine V. Murat getirilmiştir. Bu süre zarfında matbuat geçici bir özgürlük dönemi yaşamıştır. Yeni gazeteler yayın hayatına başlamış, sürgünde olan gazeteciler İstanbul'a dönmüşlerdir. V. Murat'ın hastalığı nedeniyle tahta II. Abdülhamit geçmiştir. Kanun-i Esasi'nin ilanı ile matbuat anayasal güvence altına alınmıştır. Matbuata tanınan özgürlükten memnun olmayan II. Abdülhamit, matbuat hakkında düzenleme yapacağına dair tebligat yayınlamıştır⁸¹. II. Abdülhamit, Vakit gazetesinde yer alan "İslam'ın Geleceği" başlıklı haberin kamuoyunda heyecan yaratabileceğini bildirerek gazete hakkında soruşturma başlatmıştır. Matbuat Dairesi, Dâhiliye Nezareti'ne bağlanmıştır. Sansürü uygulamaya koyarak neşriyatın tetkiki için Maarif Nezaretini, gazetelerin tetkiki için Matbuat Müdürlüğünü yetkilendirmiş, Sıkıyönetim Nizamnamesi ile gazeteleri kapatma yetkisini de eline almıştır⁸².

Siyasi gazetelerin hükümete yönelik tenkitlerinin yanı sıra mizah gazetelerinin de hükümete tenkitte bulunması neşriyat üzerindeki denetimleri daha da artırmıştır. Hayal, Basiret ve Sabah gazetelerinde yer alan haberler iktidarın yeni tedbirler almasını gerektirmiştir. Mizah gazetelerinden son derece rahatsız olan II. Abdülhamit, gazeteler hakkında 11 Mart 1877'de bir tebliğ yayınlamıştır⁸³.

İlgili tebliğin maddeleri şu şekildedir: Beyana gerek olmadığı halde; halka mal olmuş gazetelerin görevi genel ahlak kurullarına uygun davranmaktır (m. 1). Hiç kimsenin hukukuna ve namusuna üstü kapalı veya aleni dokunulamazken mizah gazeteleri kişilik haklarını rencide etmektedir (m. 2). Bu gazeteler vazifelerini suiistimal ederek herkes aleyhinde gelişigüzel söz söylemektedir (m. 3). Kanunen cezaya tâbi olacak konuları rumuz, küçük düşürücüsü resim ve şekillerle bezeyip anlaşılmadığını düşünerek cezasız kalacaklarını düşündüklerinden birtakım davranışlardan çekinmemektedirler (m. 4). Hâlbuki Kanunu Esasi'nin temin ettiği kişilik haklarının dairesi ötekinin hukukuna müdahale etmemek şartı ile sınırlıdır. Bu durumda genel ahlakı ve kişilik haklarını aleni ihlal davranışları yasaklamak hükümetin vazifesidir (m. 5). Mecelle-i Ahkâmı Adliye'nin 1740 ve 1741'inci maddeleri hükmünce kanunda bir şeyin suç sayılması için delil şarttır. Mizah gazetelerinde yer alan haberler tek başına nihai bir delil ve hüküm için yeterlidir (m. 6). Eğlence gazetelerinde yer alan karikatürler ve resimler suçtur (m. 7). Bundan sonra gazeteler kanunun belirlemiş olduğu çerçevede hareket edecek, hiç kimsenin kişilik haklarına dokunacak surette eser kaleme almayacaktır. Kıymetli vazifelerini genel ahlak kuralları dâhilinde toplum yararına kullanmaları lazım gelecektir. Aksi tavır ve davranış sergileyeler hakkında kanuni işlem yapılacaktır (m. 8)⁸⁴.

⁸¹ ÖZBAY, s.134.

⁸² ÖZCAN, A. (2001). İttihat ve Terakki. İslam Ansiklopedisi, C.23, İstanbul: Diyanet Vakfı, s.473.

⁸³ KUDRET, s.5.

⁸⁴ "Kararname", Sabah, 17 Safer 1294, s.1; İlan-ı Tebliğ, Basiret, 25 Safer 1294, s.1; İSKİT, s. 69.

Mizah dergileri, alınan tedbirlere ve tebliğe rağmen faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Tebliğ yayınlandıktan sonra Teodor Kasap, kısıkvrak bağlı bir adam karikatürü çizmiş ve altına “Matbuat kanun dairesinde serbesttir”, cümlesini yazmıştır. Dergilerin, siyasi karikatürlerle hükümeti eleştirmesi, tenkitte bulunması ve kamuoyu oluşturması yeni bir denetim mekanizmasının hazırlanmasına neden olmuştur. Ülkedeki tüm neşriyatın basılmadan önce matbuat dairesinin ve valiliğin denetimine tâbi tutulmasına, uygun görülmesi halinde basılmasına karar verilmiştir. Ayrıca, kamu ahenginin bozulmaması için neşriyatta savaş, ekonomi, politika haberlerinin yer alması da yasaklanmıştır⁸⁵.

II. Abdülhamit, 14 Mart 1877’de Meclis-i Mebusan’dan yeni bir Matbuat Kanunu hazırlamasını istemiştir. 2 Mayıs’tan itibaren Meclis çalışmalarına başlamıştır. İlk olarak mizah dergileri ile ilgili düzenleme yapılmıştır. Mizah dergilerine ilişkin esaslar belirlenmiştir. 15 Mart 1877’de hazırlanan kanuna göre; mizah gazeteleri neşredilirken hükümete tenkitte bulunmayacak, yönetimi incitecek nitelikte karikatür içermeyecek, imzalı olacak ve neşredilmeden önce matbuat idaresinin denetimine tâbi tutulacaktır. Mizah dergilerini sansürleyen ilk Matbuat Kanunu hazırlanmıştır⁸⁶.

Matbuatın diğer içerikleri ile ilgili düzenlemeler 24 Mayıs 1877’de Meclis’te görüşülmüştür. Matbuat Kanunu 4 ana başlıkta hazırlanmıştır. Kanunun birinci kısmı matbaaların çalışma prensibini, ikinci kısmı neşriyatın yayın ilkelerini, üçüncü kısmı kanuna ayıkırı yayın yapan neşriyata verilen cezai hükümleri, dördüncü kısım neşriyata verilen cezai yaptırımları uygulayan mahkemeleri ve mahkemelerin hukuki durumlarını içermiştir⁸⁷.

Kanun, 25 Mayıs’ta Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan üyeleri tarafından kabul edilmiştir. Fakat kanun uygulanmamıştır. Ruslarla savaş patlak verdiğinden Meclis süresiz tatil edilmiştir. 20 Eylül 1877’de Sıkıyönetim Kararnamesi uygulamaya konulmuştur. Baskı ve istibdat rejimi uygulamaya konulduğu için matbuat yasası kadük olmuştur⁸⁸.

2. 1877 Matbuat Kanunu’nun Hükümleri

Yirmi beş yaşından gün almış, cezai ehliyeti olan, kanuna uygun hareket eden her Osmanlı vatandaşı matbuat çıkarma hakkına sahiptir (m. 1). Yabancı uyruklular Osmanlı Devleti sınırları içinde matbuat çıkaramazlar (m. 2). Matbuatın bir müdürünün olması zorunludur. Her haber imzalı çıkarılmalıdır (m. 3). Üç kez hapis cezası alan matbuat, hükümetin talebi üzerine süreli ya da süresiz kapatılır (m. 4). Matbuat vasıtası ile gerçekleşen cinayet, cünha ve kabahatler halka açık mahkemelerde görülür (m. 5). Neşriyatın çıkarılması için gerekli mercilerden izin alınması zorunludur (m. 6). Neşriyat İstanbul’da yayınlanıyorsa bir adet nüshası matbuat dairesine, taşrada yayınlanıyorsa bir adet nüshası valiliklere gönderilmelidir. Kanuna karşı hareket edenlere para cezası uygulanacaktır (m. 7). Vekiller

⁸⁵ ÖZBAY, s.133.

⁸⁶ KABACALI, s.44.

⁸⁷ TOPUZ, s.51.

⁸⁸ GİRGIN, s.68-69.

herhangi bir neşriyatın müdürü olamaz (m. 8). Neşriyatın yapılan haberle ilgili cevap ve düzeltme hakkı vardır (m. 9). Neşriyat mahkeme kararlarını yayınlamakla yükümlüdür (m. 10). Parlamento kararları tartışılmaz (m. 11). Halkı galeyana getiren, tahrik eden yazılar yayınlayan neşriyat süresiz kapatılır (m. 12). Padişah hakkında herhangi bir ifadede bulunmak yasaktır. Yasağa rağmen yayın yapan muharrirler hapis cezasına mahkûm edilir (m. 13). Sistem karşıtı yazılar kaleme alan muharrirler hapis cezasına mahkûm edilir (m. 14)⁸⁹.

Hazırlanan yasal düzenleme ile matbuat bir kez daha denetim altına alınmıştır. Memos, Hayal, İstikbal, Basiret gazetelerinin yayınına son verilmiştir. Teodor Kasap, Kanun-i Esasi'yi alenen aşağıladığı için suçlu bulunmuş ve tutuklanmıştır. Mithat Paşa ile Basiret gazetesinin sahibi Ali Efendi sürgün edilmiştir⁹⁰.

30 Aralık 1881'de Encümen-i Teftiş ve Muayene Kurumu açılmıştır. Böylece matbuata uygulanan denetim genişletilmiştir. Materyallerin basımı ile ilgili karar encümene bırakılmıştır. Basıma uygun görülen materyale geçici ruhsatname verilmiştir. Basılan materyal dağıtımı için yeniden encümenden izin istenmiştir⁹¹. Alınan tedbirlere rağmen muhalif neşriyat yayın yapmaya devam etmiştir. Bunun üzerine 1882'de her çeşit neşriyata sansür uygulanmıştır⁹². 1885'te Hariciye Nezaretine bağlı Basım ve Yayım Müdürlüğü kurulmuştur. Yurt içinde basım ve yayın ruhsatına sahip eserin kontrolü ilgili müdürlük tarafından sağlanırken, yurtdışından gelen eserlerin kontrolü ise Maarif Nezaretinin denetimine bırakılmıştır⁹³.

E. MATBAALAR NİZAMNAMESİNİN HAZIRLANMASINI GEREKTİREN UNSURLAR

1. Genel Açıklamalar

Matbaalarla ilgili yapılan düzenlemelere rağmen matbaaların kontrolü sağlanamamıştır. Her geçen gün sayıları artan matbaaların denetimi zorlamıştır. Matbaaları kontrol altına almak için daha geniş kapsamlı bir yasal düzenlemeye ihtiyaç duyulmuştur⁹⁴. 1888'de Matbaalar Nizamnamesi yürürlüğe girmiştir. İlgili nizamname ile matbaaların uymaları gereken koşullar belirlenmiştir. Matbaalarda basılan hem yerli hem de yabancı kitaplar sansüre tâbi tutulmuştur. 1888 Matbaalar Nizamnamesi altı bölüm ve kırk bir maddeden oluşmuştur⁹⁵.

⁸⁹ “İlan-ı Resmi”, Sabah gazetesi, 29 Nisan 1292 [11 Mayıs 1877], s.1; İSKİT, s. 70.

⁹⁰ İNUĞUR, s. 257-258.

⁹¹ İSKİT, s. 79.

⁹² TOPUZ, s. 54-55.

⁹³ KOLOĞLU, Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın, s. 63.

⁹⁴ DAVULCU, F, KIPÇAK, H. (2016). Başlangıcından Harf Devrimi'ne Kadar Türkiye'de Basım ve Yayının Kısa Bir Tarihçesi. Türk Kütüphaneciliği Dergisi, 30 (2), s. 257.

⁹⁵ TOPUZ, s. 54, 55.

2. 1888 Matbaalar Nizamnamesinin Hükümleri

a. Genel Hükümler

Osmanlı Devleti'nde matbaa açmak ve her çeşit materyal basmak için bu nizamnameye uymak zorunludur (m. 1). Bu nizamnamenin beşinci maddesi gereğince senet imzalayan Osmanlı ve ecnebi tebaasına matbaa açma hakkı verilir (m. 2). Matbaa açmak için izin belgesi şarttır. İzin belgesi olmadan matbaa açan, çeşitli materyaller basan, yayan ve dağıtanlar hakkında cezai işlem başlatılır. Ceza Kanununun yüz otuz yedinci maddesi hükmünce matbaaları kapatılır, elli Osmanlı altını alınır (m. 3). Gerek Osmanlı tebaasından gerek ecnebi tebaasından matbaa açmak isteyenler isim, nam, öz geçmiş, ikametgâh bilgileri ile matbaanın lisanını, ismini, mekânını bildiren yazılı bir belgeyi İstanbul'da Dâhiliye Nezareti'ne, taşralarda Valiye verir (m. 4).

Matbaa açmak isteyenlerin dilekçeleri İstanbul'da Zabtiye Nezareti'ne ya da belediyeye, taşrada zabıtaya havale olunur. Dilekçe verenin durumu kontrol edildikten sonra padişahın kutsal haklarına ve Osmanlı Devleti'nin menfaatine dokunur herhangi bir ifadede bulunmayacağına dair bir senet imzalatılır. Senet imzalandıktan sonra İstanbul'da ikamet edenler Dâhiliye Nezareti'nden, taşrada ikamet edenler Valilerden ruhsatnamelerini alır. Ecnebi tebaasından hiç kimseye matbaacılıkta izin ve ayrıcalık tanınmaz. Matbaa açmak isteyen ecnebiler, Osmanlı tebaasına uygulanan muameleyi kabul etmekle yükümlüdür. Şartları kabul ettiklerine dair elçilikten onaylı bir senet almaları gerekir. Senet getirmeyen ecnebilerin matbaa açmalarına izin verilmez (m. 5). Dilekçe ile birlikte dilekçeye eklenen beyanname işleme alınır. Ruhsatname izni verildikten sonra ilgili belgeler Zabıta İdaresine tebliğ olunur. Tebligat İstanbul'da Zabtiye Nezareti'ne, taşrada mahalli idareye gönderilir (m. 6).

Gazete, dergi sahipleri veya müdürleri yalnızca çıkardıkları gazeteleri basmak için matbaa açabilirler. Gazetelerden başka evrak basmak istediklerinde nizamname hükümlerine uymaya mecburdur (m. 7). Ruhsatname ile açılmış matbaalar sahipleri tarafından başkasına devredilebilir. Matbaayı devralan dördüncü ve beşinci maddelerde belirtilen yazılı şartları yerine getirmekle yükümlüdür. Aksi takdirde matbaası kapatılır (m. 8). Matbaa ruhsatnameleri için İstanbul'da ikamet edenlerden üç ve taşrada ikamet edenlerden iki Osmanlı altını harç alınır. Matbaanın başkasına devrinde kısmi harç alınır (m. 9). Ruhsatnamesi olan bir matbaacı vefat ettiğinde matbaası geçici olarak dizgicilerinden birinin mesuliyeti altında idare edilir. Ancak vefat edenin mirasçıları dördüncü ve beşinci maddelerde belirtildiği üzere bir ay içerisinde müdür atamak zorundadırlar. Aksi takdirde matbaa kapatılır (m. 10).

Matbaa ve ikamet adreslerini değiştirenlerle matbaasını devredenler beş gün zarfında İstanbul'da Dâhiliye Nezareti'ne, taşrada mahalli idarelere yazılı beyanda bulunmak zorundadır. Aksi takdirde matbaacılardan beş Osmanlı altınından on beş Osmanlı altınına kadar para cezası alınır (m. 11). Evlerde ya da mahallelerde gizli bir şekilde materyal basan, yayan ve dağıtan tespit edilirse araç ve gereçlerine el konulur, kanunen lazım gelen cezai yaptırım uygulanır. Beş Osmanlı altınından yirmi

altına kadar para cezasına tâbi tutulur (m. 12). Matbaa sahibi bastığı her materyalin üzerine ismini ve matbaasının bulunduğu mahalli ve sokak numarasını yazmakla yükümlüdür. İstenilen bilgileri yazmayan veyahut sahte isim ve adres yazan hakkında cezai yaptırım uygulanır. Beş altından on beş altına kadar para cezasına tâbi tutulur (m. 13).

Her çeşit harf basanlar ile matbaa harfleri, işaretleri, baskı aletleri üretenler isimlerini, namlarını, öz geçmişlerini, mağazalarının bulunduğu mahalleyi ve sokak numarasını belirten bir dilekçe ile İstanbul'da Dâhiliye Nezareti'ne, taşrada belediye ruhsatname için müracaat etmek durumundadır. Ruhsat teskeresi olmayanlar, dükkân ve mağazalarını değiştirip gerekli merciine malumat vermeyenlerden bir altından beş altına kadar para cezası alınır (m. 14). Hangi lisanda olursa olsun her matbaanın kapısının üzerinde matbaanın Osmanlıca ismi yazılır. Matbaalarda, dizgici ve işçiler çalışırken matbaanın kapısı yalnız bir zemberek ile kapanır. İki yanında dükkân varsa matbaanın içerisinden onlara geçilebilir kapı ve pencere gibi şey olamaz. Olduğu takdirde bir Osmanlı altınından beş altına kadar para cezası alınır (m. 15).

Maarif Nezareti ve Matbuat İdaresi ihtiyaç duyduğu zaman zabıta görevlileri ile matbaayı teftiş eder. Matbaa sahipleri, ruhsatnamelerini memurlara ibraz ederler. Memurlara mukavemet edildiğinde zabıt tutulur. Tutulan zabıt savcılığa gönderilir (m. 16). Her matbaa sahibi araç ve gereçlerinin niteliği hakkında Matbuat İdaresini bilgilendirir. Matbaasında bulunan yazı çeşitleri dahi bildirilmelidir. Bunlara muhalif hareket edenlerin matbaaları bir haftadan on beş güne kadar kapatılır (m. 17). Ruhsatsız basılan her türlü materyalin üzerinde eser sahibinin ve yayıncının ismi olmazsa matbaacı bizzat sorumlu tutulur. Eser sahibinin ve yayıncının ismi materyalin üzerinde yazılı dahi olsa ruhsatsız matbaa çalıştırdığı için matbaacı onlar ile birlikte sorumlu tutulur (m. 18).

b. Kitaplar, Dergiler, Mecmular ve Gazeteler

Hiçbir matbaa sahibi Maarif Nezareti'nden ruhsat almadan basım ve yayım yapamaz. Eser sahibi materyalin üzerine ismini, kaç nüsha basıldığını belirten imzalı bir dilekçe ile İstanbul'da ikamet ediyorsa Maarif Nezaretine, taşrada ikamet ediyorsa mahalli idarelere teslim eder. Taşbaskı, fotoğraf gibi benzeri şekillerde üretilen eser notalı ve notasız şarkılar ve her nevi musiki aracı yirmi ikinci maddede belirtilen kurallara tâbidir. Sözleşmede belirtildiği gibi bütün materyaller için Maarif Nezareti'nden ruhsat almak zarurettir. Kutsal kitapların basımı için cemaat liderlerinin resmi onayı alınır (m. 19). Bir telif eserin Maarif Nezareti'nce basımına, dağıtımına ve ruhsat verilmesine itiraz olursa eser sahibinin Şura-yı Devlet'e başvuru hakkı vardır (m. 20).

Basılmış materyal için aldığı ruhsatnameyi Maarif Nezareti'ne ibraz edemeyen matbaa sahiplerinden beş Osmanlı altınından on beş altına kadar para cezası alınır (m. 21). Daha önce ruhsatlı olarak basılmış, basımı hükümet tarafından da yasaklanmamış bir eserin yeniden basımı için ruhsat alınması gerekmez. Onaylı nüsha ile beraber Maarif Nezareti'ne başvurmak gereklidir. Nizamnamede

gösterilen kurallar uyarınca evlilik, vefat, alım-satım, tiyatro, balo ilanları ile resmi yazılar, ilamlar, mahkeme evrakları ruhsat izni olmadan basılır. (m. 22).

Her çeşit resim çizen, madalya, arma basan ve yayan bunları teşhir eden ve satanlar hakkında on dokuzuncu madde gereğince cezai işlem başlatılır. Maarif Nezareti, Sanayi-i Nefise Mektebi müdürlüğüne konu ile ilgili onay yazısı gönderilir. İlgili müdürlük tarafından ruhsat verildiğine dair belge ibraz olunmazsa resim, madalya ve armaları basan yayan ve satanlardan üç Osmanlı altınından on altına kadar para cezası alır (m. 23).

c. Ecnebi Matbuatı

Osmanlı Devleti'nde basılan her türlü materyal ile yirmi üçüncü maddede bildirilen her türlü araç ve gereç için İstanbul'da Maarif Nezareti'nden vilayetlerde ise mahalli idarelerden ruhsat alınmalıdır. Ruhsat verilmezse devlet sınırları içerisinde hiçbir ecnebi vatandaş matbaa açamaz. İmtiyazlı vilâyet tebaası dahi olsa devlet sınırları içerisinde ruhsatname almak zorundadır (m. 24).

Gümrükten gelen yabancı materyaller İstanbul'da Maarif Nezareti tarafından ve taşralarda mahalli idareler tarafından kontrol edilir. Mahzuru görülmeyenlere ruhsat verilir. Materyalin giriş kısmına mühür basılarak gümrüğe gönderilir. Ülkeye girmesine izin verilen materyalin türü ve isimleri Maarif Nezareti'ne bildirilir. Kaydı yapılan bütün materyallerin bir cetveli yapılarak hepsi gümrük memurlarına gönderilir. Bu cetvelde gösterilen materyaller yeniden basılmadıkça muayeneye gerek duyulmadan ülkeye girişine izin verilir (m. 25).

d. Matbuat Evraklarının Taşıma, Satma, Dağıtım

Dükkânlarda satış yapan kitapçılar, seyyar olarak kitap, risale, resim vb materyallerin taşıma, satma ve dağıtımını yapanlar, matbaalarda istihdam olunan dizgiciler İstanbul'da belediyeden, taşrada mahalli idarelerden ruhsatname almak zorundadır. Kitapçı dükkânları gerekli görüldüğünde zabıta memurları ile Maarif ve Matbuat İdaresi teftiş memurları tarafından kontrol edilir (m. 26). Yirmi ikinci maddede ayrı tutulan evraktan başka ruhsatsız basım ve dağıtım yapılan yahut yurt dışından ithal olunan kitap, dergi, gazete, resim vb materyalleri taşıma, satma ve dağıtım yapanlar üç Osmanlı altınından on altına kadar cezaya tâbi olur (m. 27). Gazete ve dergilerin taşıma, satma ve dağıtımını yapanlar, sokaklarda, mahalle aralarında sattıkları gazete ve derginin isminden ziyade içindekileri ima edenler, yüksek sesle bağırانlar hakkında cezai işlem başlatılır. İzin belgeleri iptal edilir. Ceza Kanununun yüz elli dördüncü maddesi gereğince para cezası alınır (m. 28).

Muzır ve ahlak dışı olan materyalleri basan, bu nizamname hükümlerine aykırı olan materyalleri, resimleri ve fotoğrafları alenen veya gizli bir şekilde taşıyan, satan ve dağıtımını yapanlar hakkında cezai işlem başlatılır. Matbaacı suç ortağı kabul edilir. Uygulanacak cezai yaptırımdan başka para cezası da alınır (m. 29).

e. İlan

Tiyatro ve balo gibi yerlerin ilanı ile evlilik ve vefat gibi şahsi işlere ilişkin ilanlar, sokaklarda, herkesin geçtiği mahallelere yapıştırılmaktadır. Belediyen izin alınmadıkça ilan yapıştırmak veya dağıtmak yasaktır. Bu yasağa karşı hareket edenlerden beş Osmanlı altınından on altına kadar para cezası alınır. Yapıştırılan veya dağıtılan ilanının içeriğinde kanuna aykırılık tespit edilirse kanunun ilgili maddesine göre cezai işlem uygulanır (m. 30). Tiyatrolara ve benzeri mekânlara ait ilanların üzerinde Türkçe tercümesi yer almalıdır. Türkçesi yazılmamış ilanlardan bir Osmanlı altınından beş altına kadar para cezası alınır (m. 31).

Sokaklarda ilan yapıştırma işini yapanlar isim, nam, tebaa, özgeçmiş ve ikametlerini gösteren belge ile belediyeye müracaat etmek zorundadır. Belediyeden ruhsatname almadan hareket ettiklerinde kendilerinden bir mecdiyeden bir altına kadar para cezası alınır. Her kim olursa olsun bilerek, alenen ve hiçbir değişiklik yapmadan yasak bir ilanı asarsa hakkında cezai işlem başlatılır. İlan sahibi ile suç ortağı olur (m. 32).

f. Muhakemeler

İşbu nizamname hükümlerine aykırı davranışlar meydana geldiğinde suç ortaya çıkar. Suçun muhakemesi mahkemeye ve savcıya aittir (m. 33). Bu nizamnamede bildirilen suçların soruşturması ve araştırması zabıta ve Matbuat Nezareti memurlarına aittir. Bu memurlar soruşturma yaptıklarında suç hakkında bir zabıt düzenleyip İstanbul'da Dâhiliye Nezareti'ne, taşralarda mahalli idarelere gönderirler. Suç hakkında Dâhiliye Nezareti'nden yahut mahalli idarelerden gelen tebligat üzerine savcılar soruşturma başlatır (m. 34). Ruhsatsız basılan her türlü materyal derhal toplattırılır ve matbaa mühürlenir. Toplatılan evraklar zabıta merkezine veya belediyeye geçici olarak teslim edilir. Gerekirse Matbuat İdaresi tarafından gösterilen yere nakledilir. Bir süre orada saklanır. Bunlar, Dâhiliye Nezareti veya mahkeme tarafından emir verilmedikçe sahibine iade olunmaz (m. 35).

Bu nizamname kapsamında belirlenen suçların tekrar işlenmesi halinde verilen ceza iki kat artırılır. Tekrar eden suçtan dolayı ceza alan kimse, mahkûmiyet tarihinden itibaren bir sene dışarı çıkamaz. Aynı suçu birden fazla işleyen kimse sabıkalı olur (m. 36). Bu nizamnamede belirlenen suçlar, ruhsat alma şartını yerine getirmeyenler içindir. Bu nedenle ruhsatsız materyal basan ve dağıtan, yurtdışından getirilen evrak vasıtasıyla suç işleyenler hakkında Ceza Kanununun hükümleri uygulanır (m. 37).

Muzır bir eserin basım ve dağıtımından dolayı yazar ve matbaacı hakkında cezai işlem başlatılır. Ceza Kanununun hükümlerine göre kitap ve risalenin yalnız muzır olan sayfaları ile ülke menfaatine zarar veren materyallerin toplatılması ve yok edilmesi esastır. Yirmi ikinci ve yirmi üçüncü maddelerde belirtilen esaslar doğrultusunda matbaaya el konulur (m. 38).

Çalışma izni olan bütün matbaa sahiplerine harçsız ruhsatname verilir. Osmanlı tebaasından olan matbaa sahiplerinden ruhsatsız sanat icra edenler bu nizamnamenin ilanı tarihinden itibaren bir ay

içerisinde ruhsat almak üzere ilgili daireye müracaat etmek zorundadır. Müracaat edenler dokuzuncu maddede belirtilen harcı ödeyerek ruhsatname alabilirler. Ecnebi tebaasında olup ruhsatsız sanat icra edenler belirtilen harç ile beraber beşinci maddede istenilen senetle başvuruda bulunabilirler. İstenilen evrakları getirmeleri halinde ruhsatname verilir. Bütün kitapçılar, yazı, araç ve gereç imal edenler, satanlar, yurtdışından materyal getirenler, satanlar, dağıtımını yapanlar, ilan asanlar ile dizgiciler ruhsatsız çalışamaz. Ruhsatı olmayanlar belirlenen süre içerisinde ilgili makama müracaat etmek zorundadır. Süre dolduktan sonra yapılan müracaatlar kabul edilmez. Nizamname maddelerine aykırı hareket ederler hakkında cezai işlem uygulanır (m. 39).

Dâhiliye, Adliye ve Maarif Nezaretleri bu nizamnameyi uygulamakla yükümlüdür (m. 40). İkinci Cilt Düstur'da belirtilen 20 Cemaziyelevvel sene 1273 [16 Ocak 1857] tarihli matbaa nizamnamesinin hükümleri geçersizdir⁹⁶.

F. BASILI ESERLERİN İNCELENMESİ İÇİN KURULAN KOMİSYONLAR

Genişleyen matbaacılık sektörü karşısında hükümet yeni hukuki düzenlemeleri uygulamaya koymuştur. Matbaa sayısının artması kültürel ve siyasal alanda önemli değişikliklere neden olmuştur. Düzenin değişmesi karşısında hükümet, matbaaya yönelik denetimlerini artırmıştır. Hukuki düzenlemelerle kitap, gazete, dergi, süreli yayın basımını sınırlandırmıştır⁹⁷. 1888 Matbaalar Nizamnamesinin yirmi dokuzuncu maddesi tadil edilmiştir. Genel adaba aykırı yayın basan, yayan, dağıtanlar hakkında cezai yaptırımlar artırılmıştır. Sansür etkili bir şekilde kullanmıştır. Devletin tüm organları matbaaları denetlemek için görevlendirilmiştir⁹⁸.

1889'da basılı eserlerin incelenmesi için Tedkik-i Müellefat Komisyonu kurulmuştur. Komisyon bir reis, altı üye ve bir başkâtipten oluşturulmuştur. Basılmasına izin verilen eserler komisyon tarafından yeniden incelemiştir. Ruhsat verilmesine rağmen muzır olarak değerlendirilen eserler, basımevi ve kitapçıları denetlemekle görevli memurlar tarafından toplatılmıştır. Muzır olarak değerlendirilen kitap ve risalelerin dağıtılması ve satılması önlenmiştir⁹⁹. Matbuata ve matbaalara uygulanan sansür giderek şiddetlenmiştir. Kitap bastırmak için ruhsat alma işi zorlaştırılmıştır. Kitaba karşı yürütülen baskı gittikçe artmıştır. Encümen üyelerinin sayısı çoğaldıkça matbaada basılan eser sayısı azalmıştır¹⁰⁰.

Sıkı tedbirlere rağmen siyasi içerikli yayınların yurtiçine sokulmasına engel olunamamıştır. Kaçak kitapları ele geçirmek için matbaalarda, kitapevlerinde sıklıkla arama yapılmıştır. İstihbarat ağı

⁹⁶ Matbaalar Nizamnamesi, Düstur, Yeni Birinci Tertip, C. V, 11 Rebl'ulahir 1302/ 28.01.1885 s. 992-1000

⁹⁷ DAVULCU, F., KIPÇAK, H. (2016). Başlangıcından Harf Devrimi'ne Kadar Türkiye'de Basım ve Yayıncılığın Kısa Bir Tarihçesi. *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, 30(2), s. 253.

⁹⁸ ERKEN, M. (2023). Geç Osmanlı Döneminde Matbaa ve Kitap Yayıncılığı (1857-1888). (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul, s. 123.

⁹⁹ AKGÜNDÜZ, M. (2002). Osmanlılarda Bab-ı Meşihat'a Bağlı Tedkik-i Müellefat ve Teftiş-i Mesahif Meclisleri, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(3), s. 91.

¹⁰⁰ ODABAŞI, A. (2016). Türkiye'de Sansür Eğlenceleri. Ankara: Siyasal Kitapevi, s. 52.

genişletilmiş, matbaalar, kitapçılar ve seyyar satıcılar sıkı denetim altına alınmıştır. Matbaaların ve kitapçıların uyması gereken kurallar yeniden düzenlenmiştir. 30 Kasım 1894'te Matbaalar ve Kitapçılar Hakkında Nizamname hazırlanmıştır¹⁰¹. Materyallerin basım, yayım ve dağıtım şartları değiştirilmiştir. Yayın izni alma zorlaştırılmıştır. Siyasi içerikli yayınlara olan ilginin artması üzerine denetimler sıklaşmıştır. Materyaller basılmadan önce içerik incelemesi yapılmıştır¹⁰².

18 Ağustos 1901'de bütün yayınların izlenmesi için Matbuat Müdürlüğü kurulmuştur. Matbuatı sistematik bir şekilde kısıtlamak için her türlü tedbir alınmıştır. 4 Ocak 1882'de kurulan Encümen-i Teftiş ve Muayene Kurulu yeniden yapılandırılmıştır. 1903'te Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti oluşturulmuştur. Dini eserlerin basılmadan önce kontrolünün yapılması için Kütüb-i Diniye ve Şer'iyeye Tetkik Heyeti kurulmuştur¹⁰³.

Kitapların sansürü ve kontrolü için Maarif ve Dâhiliye Nezaretlerinin ortak çalışması için bir irade yayınlanmıştır. Matbuatın gelişmesi iktidarı yeni arayışlara itmiştir. Matbuat çeşitlendikçe daha geniş kitlelere yayılmıştır. Matbuat politikaları çerçevesinde uygulanan yasal düzenlemeler, denetimler, baskılar bir görev halini almıştır¹⁰⁴. Denetim memurları tarafından kanunsuz muameleler uygulanmıştır. İhtarlar, tatiller, cezalar ve imtiyaz fesihleri sıklıkla yaşanmıştır. Muzır yayın basanlara, bulunduranlara, okuyanlara cezai yaptırım uygulanmıştır. İstibdat idaresi, kendi yönetimini eleştiren yazıları susturmak için dizgi ve baskı araçlarına el koymuştur¹⁰⁵.

Bütün bu sıkı denetimler etkisini göstermiş gazete ve mecmua sayısı düşmüştür. Memurlar tarafından yapılan tetkiklerde anarşi, ihtilal, irtica, hürriyet, istiklal vb. ifadeleri kullananlar çıkarıldıkları mahkeme sonucunda tutuklanmışlardır¹⁰⁶. Matbuat, İstibdat Dönemi'nde, keyfi uygulamalarla her türlü tahribata uğramıştır. 25 Temmuz 1908'de matbuat için yeni bir dönem başlamıştır. Matbuat sansürsüz çıkmağa başlamıştır. Gazeteler, Kanun-i Esasî ile tanınan hürriyet kavramlarından neşeyle bahsetmiştir¹⁰⁷.

G. 1909 MATBUAT KANUNUNUN HAZIRLANMASINI GEREKTİREN UNSURLAR

1. Genel Açıklamalar

II. Meşrutiyet rejimi, 24 Temmuz 1908'de yürürlüğe girmiştir. 33 yıl sonra gazeteler sansürsüz yayınlanmıştır. Yeni bir dönem başlamıştır. Kanun-i Esasi, özgürlük, eşitlik, adalet ve meşrutiyet kavramlarından bahseden bunları halka anlatan yazılar neşredilmiştir. Artık halkı uyandıran neşriyat

¹⁰¹ DEMİREL, F. (2007). II. Abdülhamid Döneminde Sansür. İstanbul: Bağlam Yayınları, s. 120

¹⁰² İNUĞUR, M. N. (2005). Basın ve Yayın Tarihi. İstanbul: Der Yayınları, s. 250

¹⁰³ HIZLI, K. (2021). Bir Kurumu Yeniden Tasarlamak: Abdullah Hasib Efendi'nin Encümen-i Teftiş ve Muayene Hakkındaki Gözlemleri. History Studies, 13(2), s. 500.

¹⁰⁴ KABACALI, s. 61.

¹⁰⁵ TOPUZ, s. 5

¹⁰⁶ İSKİT, s. 844-845.

¹⁰⁷ BİRİNCİ, s. 314.

yayın hayatına başlamıştır¹⁰⁸. Bir kontrol mekanizması olmadığı için basın ve yayın patlaması meydana gelmiştir. Çeşitli düşünce ve fikre sahip gazete ve dergi yayınlanmıştır¹⁰⁹. Gazeteler sansürsüz yayınladığından hudutsuz matbuat hürriyeti yaşanmıştır. Gazetelerin cesaretle kaleme aldığı yazılar hürriyete susamış insanları da cesaretlendirmiştir. Duygusal tepkilerin kontrol edilememesi ülkede bir kargaşa meydana getirmiştir¹¹⁰.

Birçok siyasi fırka ve cemiyet faaliyete başlamıştır. İttihat ve Terakki de parti çatısı altında örgütlenmiştir. Her fırkanın ve cemiyetin yayın organının olması toplumda bir kutuplaşma yaratmıştır. Her tarafın yayın organı birbiri hakkında ağır ithamlarda bulunmuştur. İttihat ve Terakki'nin hükümet işlerine müdahale etmesi meşrutiyet aleyhinde yayın yapan gazete ve dergilerin de sayısını artırmıştır. Bunlar dini alet ederek halkı tahrik edici yazılar yayınlamıştır. Bu yazılar halkta karşılık bulmuş, din perdesi altında yapılan tahrik sonucu 31 Mart Vakası meydana gelmiştir¹¹¹. Bu hâdiseler üzerine Hareket Ordusu İstanbul'a gelmiş ve isyanı bastırmıştır. Kanun-i Esasi'nin 113'üncü maddesi gereğince Divan-ı Harp kurulmuş ve isyana katılanlar cezalandırılmıştır. İsyanın bastırılmasından sonra ülkede yeniden olağanüstü hâl ilan edilmiştir. Olaylarda ilgisi olduğu tespit edilen II. Abdülhamit hal edilmiş, yerine V. Mehmet Reşat padişah olmuştur¹¹².

Matbuat yeniden denetim altına alınmıştır. Bazı gazetelerin yayını durdurulmuş, bazıları tamamen kapatılmıştır. Kapatılan bu gazeteler, farklı adlarla yeniden yayınlanmıştır. Bunun üzerine Divan-ı Harp, kapatılmış bir gazetenin farklı bir adla yeniden yayınlanmasını engellemiştir. Alınan önlemler yeterli gelmeyince 28 Nisan 1909'da Matbuat Kanunu hazırlanmıştır¹¹³. Hazırlanan kanunla matbuata tanınan özgürlük sona erdirilmiştir. Oldukça tartışılan kanun 14 Temmuz 1909'da Meclis-i Mebusan'da 18 Temmuz 1909'da Meclis-i Ayan'da oylanmış ve oylama sonucu kanun kabul edilmiştir. 1931'e kadar yürürlükte kalan Matbuat Kanunu 39 maddeden oluşturulmuştur¹¹⁴.

2. 1909 Matbuat Kanununun Hükümleri

a. Genel Hükümler

Her süreli yayın, gazete ve derginin bir sahibi, bir de müdürü olmalıdır. Bununla beraber bu iki sıfat kanuni yetki ile toplantılara katılabilir (m. 1). 21 yaşını bitirip kanuni haklarını kullanmaktan menedilmemiş ve bir sene dahi hapse mahkûm edilmemiş olan her şahıs, mevcut kanunun hükümlerince kurulan her şirket kanuna uygun hareket etmek şartıyla her çeşit süreli yayın, günlük gazete ve dergi sahibi olabilir (m. 2). Süreli yayın, gazete ve dergi çıkarmak isteyen şahıs yahut şirket İstanbul'da

¹⁰⁸ DAĞLAR, O. (2008). II. Meşrutiyet'in İlanının İstanbul Basını'ndaki Yansımaları (1908). İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (38), s. 143.

¹⁰⁹ YALMAN, A. E. (1970). Yakın Tarihte Gördüklerim, Geçirdiklerim (C. I). İstanbul: Rey Yayınları, s. 62.

¹¹⁰ İSKİT, s.76.

¹¹¹ HALE, W. (2014). Türkiye'de Ordu ve Siyaset 1789'dan Günümüze. (Çev. A. FETHİ). İstanbul: Alfa Yayınları, s. 69.

¹¹² AHMAD, F. (2016). İttihat ve Terakki: 1908-1914. İstanbul: Kaynak Yayınları, s. 67.

¹¹³ MAZICI, N. (1996). 1930'a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu. Atatürk Yolu Dergisi, 5(18), s. 136.

¹¹⁴ TOPUZ, s.85., Matbuat Kanunu, Tertip II, Cilt 1, 11 Recep 1327/ [29.07.1909], s. 395-400.

Dâhiliye Nezaretine, vilayetlerde valiye, merkeze bağlı eyaletlerde idare âmirine imzalı bir dilekçe ile başvuruda bulunur (m. 3). Dilekçede müracaatla ilgili uyulması gereken esaslar şunlardır;

- 1- Dergi ve gazetenin adı,
- 2- Nerede basılacağı,
- 3- Bahsedeceği maddeler,
- 4- Hangi süre ile basılacağı (günlük, haftalık, aylık)
- 5- Dilekçe sahibini ismi, namı, ikametgâhı
- 6- Müdürün ismi, namı, ikametgâhı
- 7- Hangi matbaada basılacağı
- 8- Hangi lisanda olacağı
- 9- Kefaret miktarı, kefareti bedelinin ödenme yeri

Bu dilekçe üzerine İstanbul'da Zaptiye Nezareti, taşrada zabıta memurları tarafından tahkikat yapılır. Dilekçe sahibi ve müdürünün kimlik belgeleri tetkik edilir. Bu kanuna bağlı bir numaralı kontrole uygun olarak bir sertifika düzenlenir. İstanbul'da Zaptiye Nezaretine, taşrada zabıta memurlarına, eyaletlerde idare amirinin mühürlü belgeleri ile ilgili dilekçe ile birleştirilip resmî belgeyle yahut mektupla Dâhiliye Nezaretine gönderilir. Bu evrak Dâhiliye Nezareti tarafından Matbuat Müdürlüğüne gönderilir. Matbuat Müdürlüğünde yapılan tetkiklerde evrakın kanuna uygun olduğu anlaşılırsa dilekçe sahibinden yarım Osmanlı lirası alınarak iki numaralı kontrol odasında ruhsatname verilir.

İstanbul'da yayınlanacak her süreli yayın, gazete ve dergi için iki yüz ellişer ve taşrada yayınlanacaklar için yüzer Osmanlı altını alınır. Ödemeler Maliye Nezaretine yapılır. Yayınlanacak süreli yayından dolayı yapılan ödeme miktarları mahkeme tarafından belirlenir. Bu ödemeler para cezası ve tazminat bedelidir. Ödenen bedel Maliye Nezareti tarafından resmi bir senet ile belgelenir. Bu senet üçüncü maddede yazılmış dilekçeye eklenerek hükümete teslim edilir (m. 4). Üçüncü maddede yazılı olan inceleme ve muameleler icra edilir. Matbuat Müdürlüğü'nden ruhsatname verilmeden süreli yayın ya da gazete yayınlayanlar üç ay hapse mahkûm olunmakla beraber, yayınladıkları süreli yayın ya da gazetenin her nüshası için tümü iki yüz elli altını geçmemek üzere on altın para cezasına tâbi olur, süreli yayın ya da gazete kapatılır. Bunların içindekiler sayfası kanunen gerekli olduğu takdirde bu ceza ile başka cezalar, kurallar uygun bir biçimde hüküm olur (m. 5).

Ruhsatlı yayınlanan her süreli yayın ya da gazetenin ruhsatnamesi kimin adına düzenmiş ise sahibi odur. Devredebilir, sahibinin vefatından sonra mirasçısına intikal eder. Mirasçılar arasında reşit kimse bulunmadığında uygun birisi bulunana kadar nizamname vasıflarına uygun bir vekil atanır. Mirasçılar arasında ikinci maddede yazılı kanuni şartları yerine getiren kimse bulunmadığı takdirde

sürelî yayın ya da gazete geçici olarak sorumlu müdürün mesuliyetinde yayın yapabilir. Gazetenin ya da sürelî yayının bir sene zarfında vasıfları kanuna uygun bir zata devri gereklidir. Bu müddet zarfında devir gerçekleşmezse ruhsatname iptal edilir. Devir ve feragat İstanbul'da Dâhiye Nezaretine, taşrada en büyük mülki amire yapılır. Devir, dilekçe ile uygulanır. Üçüncü madde gereğince Matbuat Müdürlüğünden yarım altın vergi alınır, değiştirilen ruhsatname takdim olunur (m. 6).

Bir sürelî yayının ya da gazetenin adı anlam karışıklığına sebep olacak bir şekilde kullanılamaz. Bir sürelî yayının ya da gazetenin adı bir başka sürelî yayın ya da gazete tarafından kullanılamaz. Bununla beraber on beş sene yayınlanmayan bir sürelî yayın yahut gazetenin adı bu zamandan sonra başkaları tarafından kullanılabilir (m. 7). Müdür en az yirmi beş yaşında ve ikinci maddede yazılı kanuni engellerden muaf olmalıdır (m. 8). Müdürün vefatı halinde onun yerine kim görev alacak ise her türlü mesuliyeti kabul ederek üç gün içerisinde bir dilekçe ile ilgili makama başvuruda bulunmalıdır. Üçüncü maddede açıklanmış şartlara uymaya mecburdur. Bu müddet içerisinde sürelî yayın ya da gazetenin yayınına devam edebilmesi için gazetenin sahibi ya da gazetenin idaresi ile görevli kişi İstanbul'da Dâhiliye Nezaretine, taşrada en yüksek mülki amire bir dilekçe vermesi gerekir. Müdürün vekâletini alarak sürelî yayını yahut gazeteyi yayınlatabilir. Bu şartlar yerine getirilmeden yayın yapılırsa ruhsatsız kabul edilir. Beşinci maddenin hükmü uygulanır ve yayımlanan sayfalar için belirtilen maddede yazılı olan para cezasına tâbi tutulur (m. 9).

Müdür bir suçtan dolayı sorgulanmışsa, hapse mahkûm olmuşsa ya da tutuklanmışsa dokuzuncu madde gereğince diğer yeni bir müdürün tayin edilmesi gereklidir. Onun tayinine kadar gazete yahut sürelî yayının yukarıda belirtilen maddenin hükmüne göre yayını uygundur (m. 10). Dergiler, gazeteler ve sürelî yayınlar her nüshasının basımının ardından İstanbul'da Matbuat İdaresine, taşrada en yüksek mülki amirine ikişer kopya göndermeye mecburdur. Bu suretle gönderilmeyen gazete ve dergi sahiplerinden gönderilmeyen her sayfa için ikişer Osmanlı altını alınır. Taşrada mülki amirine verilecek ikişer sayfadan biri yerinde kalır, diğeri posta ile Matbuat Müdürlüğüne gönderilir (m. 11).

Gazete ve derginin aşağısında müdürün imzası olmadan yayınlanırsa beş lira para cezası alınır. İlgili yayınların imzasız çıkması halinde müdür, yayının içeriğinden dolayı da ceza alır. Sorumluluğu cezadan kurtaramaz (m. 12). Gazeteler ve dergilerin içeriğinden dolayı verilen cezada sorumluluk müdüre aittir. Bundan dolayı gazeteci tarafından yazılan makalenin alt tarafında şahsın imzası bulunmalıdır. İmza bulunursa müdür hakkında verilen cezalar ayrı, imza sahibi hakkında verilen cezalar ayrı icra olur (m. 13). Matbuat idaresi yahut mahalli idareler tarafından dergilere ve gazetelere resmi yazı gönderilir. Resmi evrakın yazı işlerine tesliminden itibaren on iki saat sonra gönderilen yazı yayınlanmalıdır. Yazının ilk sayıda yayınlanması mecburidir. Aksi halde müdürden yirmi beş altın alınır (m. 14).

Sürelî yayınlarda, gazetelerde ve dergilerde açıkça yahut ima ile yayınladıkları neşriyatta bir kişinin şahsına yahut maneviyatına, maddi ya da manevi zarar verdiğinde ilgili kişi mahkemeye

müracaatla müdür ya da sahibi hakkında suç duyurusunda bulunabilir. Her ikisine maddi ve manevi tazminat açabilir. Mahkeme muhakeme yapılmadan neşriyatı olaydan sorumlu tutar. Mahkeme, kişilik haklarının zedelenmesinden dolayı uğradığı manevi zarara karşılık manevi tazminat ödemeye, bununla beraber kanunnamenin belirlediği hapis ve para cezasına hükmeder. Bundan sonra mahkemenin ilamı dergi ya da gazeteye gönderilir. İlam yayınlanmazsa yüz Osmanlı altını alınır. İlamın masrafı ödenmek üzere ilgili gazeteye gönderilir (m. 15). Süreli yayın, gazete ve dergi her çeşit mahkeme kararını yayınlayabilir. Ancak yayınladıkları mahkeme kararı hakkında verilen hükümleri yayınlamak zorundadır. Aksi halde on altın para cezası alınır (m. 16).

Halka açık mahkemelerde, mahkemece genel ahlaka havale olunan ayrıntılarının yayınlanmasını mahkeme istemeyebilir (m. 17). Heyet-i Mebusan üyelerinin kendi aralarında yaptığı konuşmalar, müzakereler, alınan kararların tamamını veya bir kısmını yayınlarken hüküm ve manasını değiştirecek surette yayınlaması yasaktır. Değişim ortaya çıkarsa Meclis-i Mebusan Başkanlığı tarafından düzenlenen bir tutanak Adliye Nezaretine gönderilir. Mahkeme, değiştirilen maddenin derecesine göre cezai yaptırım uygular. Müdülden on altından yüz altına kadar parası cezası alınır ve bir aydan altı aya kadar hapse mahkûm olunur (m. 18). Osmanlı Devleti'nde kanunların ve nizamların resmen ilanından önce matbuatta yayınlanması yasaktır. Yasağa aykırı hareket edenlerden iki Osmanlı altınından on altına kadar para cezası alınır. Gerekli görülürse basılan ve yayınlanan materyale el konulur (m. 19).

b. Ceza Maddeleri

Padişah hakkında fütursuz bir şekilde her akla gelen yazıldığında cezai işlem başlatılır. Müdür ve sahibi altı aydan üç seneye kadar hapse mahkûm edilir (m. 20). Osmanlı Devleti'nde tanınmış din adamlarını ve bir mezhebi küçük düşürücü ya da aşağılayıcı ifade kullanılmaz. Bu minvalde yayın yapılırsa müdür, eser sahibi bir aydan bir seneye kadar hapse mahkûm edilir, her birinden yirmi Osmanlı altınından yüz altına kadar para cezası alınır (m. 21).

Meşrutiyet rejimini değiştirmek yahut meşru hükümet aleyhinde propaganda yapmak veya halk arasında ayrım yapmak suçtur. Müdür, makale sahibi bir seneden üç seneye kadar hapse mahkûm edilir. Her birinden elli Osmanlı altınından iki yüz elli altına kadar para cezası alınır. Bir yayın devletin güvenliğini tehdit edecek yahut dış ilişkilerini ihlal edecek olaylara sebebiyet verirse müdür ve makale sahibi Ceza Kanununun ilgili maddesi gereğince cezalandırılır (m. 22). Yabancı devletlerin hükümdarları ya da başbakanları hakkında hakaret edici sözler içeren eser yayınlanırsa müdür ve makale sahibi hakkında altı aydan bir seneye kadar mahkûmiyet cezası uygulanır. (m. 23). Genel ahlaka ve milli değerlere aykırı makale ve tasvir yayınlandığında müdür ve makale sahibinden onar Osmanlı altınından ellişer altınına kadar para cezası alınır (m. 24).

c. Haksız Fiiller

Matbuat üzerinden bir kişinin ya da bir cemiyetin namusu ihlal edilemez, itibarı zedelenemez, yalan ve iftiralarla kimseye hakaret edilemez (m. 25). Osmanlı Hanedanı, hükümet memurları, resmi heyetler, büyükelçiler ve konsoloslar aleyhinde kötü ifade kullanılmaz. Aksi takdirde müdür ve makale sahibi altı aydan bir seneye kadar hapse mahkûm olmakla beraber, yüzer altından ikişer yüz altında kadar para cezasına tâbi olur. Hakaret meydana geldiğinde ise müdür ve makale sahibi bir aydan altı aya kadar hapse mahkûm edilmekle beraber, kendilerinden ellişer altından yüzer altına kadar para cezası alınır. Hakaret ya da iftira atan makale, davacıda zarar ve ziyana neden olursa o zaman müdür yahut makale sahibine ya da her ikisine ayrı ayrı tazminat ödenir (m. 26).

Osmanlı toplumundan birine hakaret edildiğinde müdür ve makale sahibi üç aydan bir seneye kadar hapse mahkûm olmakla birlikte yüzer altından ikişer yüz altına kadar para cezasına tâbi olur. Toplumdan birine iftira edildiğinde müdür ve makale sahibi bir aydan üç yıla kadar hapse mahkûm olmakla birlikte kendilerinden yirmi beşer altından yüzer altına kadar para cezası alınır. Hakaret ve iftira eden makale, davacıda zarar ve ziyana neden olursa müdüre yahut makale sahibine ya da ikisine birden tazminat ödettilir (m. 27).

Devlet memurunun şahsına hakaret edildiğinde yahut iftira atıldığında yirmi altıncı ve yirmi yedinci maddelerin hükmü uygulanır. Ancak hükümet memurlarının sadece memuriyetine ait vazifeleri, işleri ve tayinleri ile ilgili hakaret meydana geldiğinde yargılanma anında zikredilen işler sabit olduğu için gerek müdür gerek makale sahibi hakkında hiçbir ceza uygulanmaz. Şu kadar ki bir memurun vazifesi memuriyetine ait işleri hakkında ve tayinleri ile ilgili hakaret olunduğu esnada, o memurun şahsı hakkında hakaret yahut iftira meydana gelirse kişilik haklarına saldırı meydana geldiği için ceza tamamen icra olur (m. 28). İşbu kanunda içinde yer alan cezaya ilişkin hükümler süreli yayın, dergi ve gazete ile yayınlanan tasvirler için geçerlidir (m. 29).

Bir şahıs hakkında dergi, gazete ve mecmuada gerçeğe aykırı bir yazı yazıldığında o şahsın cevap hakkı vardır. İlgili şahıs, hakkında yazılan makalenin iki katını geçmemek şartıyla cevap hakkını kullanabilir. Cevap hakkı ilgili dergiye veya gazeteye gönderilir. Gönderilen yazı yirmi dört saat içerisinde yayınlanmak zorundadır. Cevap hakkının makalenin yayımlandığı sayfada ve aynı sütunda yayınlanması mecburidir. Aksi takdirde müdürden elli Osmanlı altını alınır ve ilgili şahsa verilir (m. 30).

Sabıka kısmında tekrar eden suçun cezayı ağırlaştırdığı yazılır (m. 31). Yirmi ikinci madde gereğince Osmanlı Devleti'nin iç güvenliğini yahut dış güvenliğini ihlal eden neşriyata, dergi ve gazete müdürlerine dava açılır. Gazete ve dergi geçici olarak kapatılır. Ancak mahkeme neticesinde müdürlerin beratına karar verilirse gazete ya da derginin kapatılmasından dolayı müdürlere tazminat ödenir (m. 32). Bu nizamname gereğince hapis cezası alan ama ertelenen buna rağmen iki sene zarfında aynı suçu üç defa tekrarlayan gazete ya da dergi hükümet tarafından geçici ya da kalıcı olarak kapatılır (m. 33).

Matbuata yönelik suçlarla ilgili davalar genel mahkemelerde görülür. Yirminci, yirmi birinci, yirmi ikinci, yirmi üçüncü, yirmi dördüncü ve yirmi altıncı maddelerde bahsedilen suçlar hakkında davacı şahıslar yahut savcılar tarafından dava açılır. Yirmi üçüncü madde elçilik tarafından şikâyet olduğunda savcılık tarafından dava açılır. Yirmi yedinci maddede bahsedilen suç hakkında ise özellikle davacılar tarafından açılacak dava üzerine kanuni takip uygulanır (m. 34). Matbuat suçları hakkında kanunun yayınlanma tarihinden itibaren altı ay zarfında açılmayan davalar görülmez (m. 35).

Gazete, mecmua ve dergi sahipleri ile müdürleri bu kanunda mevcut olan şartları, kanunun yayınlandığı tarihinden itibaren iki ay zarfında tamamlamaya mecburdur. Aksi halde dergi ya da gazete ruhsatsız kabul edilir (m. 36). Gazeteler, dergiler ve mecmualar mahkûm oldukları tazminat, para cezası, depozito ücretlerini kırk sekiz saat zarfında ödemek zorundadır. (m. 37). 2 Şaban sene 1281 [31 Aralık 1864] tarihli Matbuat Nizamnamesinin maddeleri kadûktür (m. 38). Dâhiliye ve Adliye Nazırları bu nizamnamenin uygulanmasında yetkilidir (m.39)¹¹⁵.

1909'da yürürlüğe giren Matbuat Kanunu ile neşriyata tanınan özgürlük sona ermiştir. 1931'e kadar yürürlükte kalan kanun sekiz kez tadil edilmiştir. Kanun, istibdat dönemi uygulamalarından daha sınırlayıcı hükümler içerdiğinden neşriyat sayısı her geçen yıl azalmıştır¹¹⁶.

III. MATBUAT KANUNU MÜZAKERELERİ

Matbuat Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve bu kanuna bazı maddelerin eklenmesi için Meclis'te oturum düzenlenmiştir. 28 Nisan 1909'da kanun Meclis'te görüşülmeye başlanmıştır. Kanun, Meclis'te hayli tartışılmıştır. Matbuat Kanunu'nda hükme muhtaç olan maddeler yeniden düzenlenmiştir. Gazete çıkarılmasını zorlaştırmak için 1909 Matbuat Kanununa yeni bir zeyil eklenmiştir¹¹⁷. İktidar, gazetelerin siyasî ve idari meseleler hakkında makaleler yazmasına engel olmak için Matbuat Kanunu'nda sürekli düzenleme yapmıştır. Yapılan her yeni düzenleme ile basılan gazete ve dergi sayısı azalmıştır¹¹⁸.

Matbuat Kanunu iktidar ve muhalefeti karşı karşıya getirmiştir. İktidarın kısıtlayıcı tedbirlerle matbuatı susturmak istemesi muhalefetin tepkilerine neden olmuştur. Matbuat ve iktidarlar arasında yaşanan çetin mücadele Matbuat Kanunu'nu müzakerelerine de yansımıştır¹¹⁹.

Matbuat çıkarmak için; mahkûmiyet cezası almama şartı oldukça tartışılmıştır. Adli suçluların matbuat çıkartmasının yasaklanması kısmen kabul edilebilir bulunurken siyasi suçluların aynı muameleyle tâbi tutulması kabul edilmemiştir. İstibdat Dönemi'nde mahkûmiyet cezası almayan

¹¹⁵ Matbuat Kanunu, Tertip II, Cilt: 1,11 Recep 1327 [29.07.1909],s.395-400; T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Matbuat Kanunu Layihası, Birinci Fasıl, Sureti Neşir, Devre 1, İçtima: 1325-1326, Numara: 9-11.

¹¹⁶ MAZICI, s. 137.

¹¹⁷ ERYAMAN, A. (2020). 1909 Matbuat Kanunu Matbuat Hürriyeti Getirdi Mi? İkinci Meşrutiyet Osmanlı Meclisi Mebusan'ında "Matbuat Hürriyeti" Tartışmaları (1909-1914). OTAM, (48), s. 48.

¹¹⁸ TOPUZ, H. (1973). 100 Soruda Başlangıçtan Bugüne Türk Basın Tarihi. İstanbul: Gerçek Yayınevi, s. 59-60.

¹¹⁹ TUNAYA, T. Z. (2003). Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, s. 123.

aydınların olmadığı söylenerek, matbuat çıkarmak isteyenlerin hürriyet davası için uzun yıllar mahkûm olan aydınlar olduğu ifade edilmiştir. O yüzden bu kanun maddesi ile bu insanlara haksızlık yapıldığı söylenmiştir. Mahkemeler medeni haklar konusunda net olmadığından, hangi suçların matbuat için engel teşkil ettiği net biçimde tanımlanamamıştır. Bu sebeple mahkûmiyet cezasının mahkeme kararına bırakılması doğru bulunmamıştır¹²⁰.

Matbuat Kanunu'nun cezai yaptırımları son derece ağır olmuştur. Hapis, para cezası ve depozito ücretlerinin kaldırılması istenilmiştir. Depozito talebi zaten kısıtlı bir bütçeyle kamu hizmeti yapmaya çalışan matbuatı oldukça zor durumda bırakmış ve matbuatın maddi gücü yok edilmiştir. Maddi imkânı olanın imtiyaz alarak matbuat çıkarması haksız bulunmuştur. Matbuat yasaklandığında, cezai nakdiye uğradığında, süreli ve süresiz kapatıldığında yayın yapamadığından zaten maddi olarak büyük bir kayba uğramaktadır. Bu sebeple matbuattan alınan depozito parası kesinlikle kabul edilemez bulunmuştur. Ayrıca alınan meblağın hangi şahsa verileceği, bu meblağın işlenen suça karşı mı ödeneceği ya da hakarete uğradığını iddia eden şahsa mı ödeneceği de tartışılmıştır¹²¹.

Matbuat çıkarabilmek için bir müdürün olması, müdürlerinin kırk yaşında ve üniversite mezunu olma zorunluluğu eleştirilmiştir. Matbuat müdürlerinin sadece yönetici olduğu onun haricinde bir vasıflarının olmadığı söylenmiştir. Matbuatı ayakta tutanın yalnızca muharrirler olduğu ifade edilmiştir. Matbuat sahibinin ölümünden sonra mirasçısı yoksa matbuatın tüm haklarının yöneticiye değil de devlete intikal etmesi hukuksuz bulunmuştur¹²².

Matbuatın hangi matbaada neşredileceği hakkındaki bilginin gereksiz olduğu tartışılmıştır. Matbuatta, matbaanın adının geçmesi, matbaanın reklamı olduğu ifade edilerek bu durumun matbaacının yararına olduğu söylenilmiştir. İstanbul'da veya merkeze yakın yerlerde ikamet edenlerin Dâhiliye Nezaretine müracaat etmeleri de tartışmalara neden olmuştur. İstanbul'a oldukça uzakta bulunan kazalarda ikamet edenlerin Dâhiliye Nezaretine müracaat etme zorunluluğu eziyet olarak değerlendirilmiştir. Merkeze uzak vilayetlerde ikamet edenlerin önceden olduğu gibi mutasarrıfa müracaatlarının yeterli olacağı söylenilmiştir¹²³.

Matbuat Kanunu ile düşünce ve ifade hürriyeti kısıtlanmıştır. Siyasi baskılara maruz kalan matbuatın kamuoyu oluşturma işlevi önlenmiştir. İşleyişinde gizliliği esas alan iktidar, matbuata sansür uygulayarak demokrasinin yerleşmesini engellemiştir. Kanun ile matbuatın ağız bağlanmış, böylece hükümet kendi güvenliğini temin etmiştir.

¹²⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 1, İctima: 69, 28 Nisan 1325 Cilt: 2, s. 320.

¹²¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 1, İctima: 69, 28 Nisan 1325 Cilt: 2, s. 320.

¹²² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 1, İctima: 69, 28 Nisan 1325 Cilt: 2, s. 320.

¹²³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 1, İctima: 69, 28 Nisan 1325 Cilt: 2, s. 320

IV. MATBUAT KANUNUNA YÖNELİK TEPKİLER

Matbuat Kanunu gazeteciler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Neşriyat çıkarmak için ruhsatname talebi ile cezalar pek ağır bulunmuştur. Suç ile ceza arasındaki dengeye özen gösterilmesi beklenilmiştir. Hüseyin Cahit, Tanin gazetesinde kaleme aldığı “Matbuat Kanunu” başlıklı haberinde kanunla ilgili açıklama yapmıştır. Cahit; *“Basın ve Matbuat Kanununu Meclis-i Mebusan’da hayli tartışılmıştır. İlgili kanun gazeteciler için oldukça kısıtlayıcı hükümler taşımaktadır. Vekillerin gazetecilere bir az yan gözle baktıkları malumdur. Matbuat Kanunu gazetecileri talim altına almak istemektedir”*, demiştir¹²⁴.

Tanin gazetesinde kaleme alınan “Dünkü Miting” başlıklı haberde Sultanahmet Camisi’nde toplanan bir grup vatandaşın Matbuat Kanunu aleyhinde slogan attığı anlatılmıştır. Oldukça yüksek bir perdeden Matbuat Kanunu’nun kısıtlayıcı hükümler taşıdığı ifade edilmiştir. Kanun hakkında haklı ve yerinde sözler söyleyen göstericiler daha sonra Meclise yürümüşlerdir. Kanuna duyulan haklı tepki net bir biçimde ifade edilmiştir¹²⁵.

İsmail Sabih Bey Serveti Fünun’da kaleme aldığı “Yeni Matbuat Nizamnamesi,” başlıklı haberinde ilgili kanunun yasalaşmasından bahsetmiştir. İsmail Sabih Bey: *“Matbuat Kanunu’nun pek çok hükmü göz ardı edilse de bazı hükümleri düşünce ve ifade hürriyetini oldukça sınırlandıracak, ülkede neşriyat yayınlamaktan, neşriyatı ileriye taşımaktan mahrum bırakacaktır”*, demiştir¹²⁶.

Ahmet Samim Bey Cidal’de kaleme aldığı “Hasbıhal,” başlıklı haberinde yayın yasağı getirilen konulardan bahsetmiştir. Haberde; kamuoyunun bilgilendirilme hakkının elinden alınmasını haksız bulunmuş, böyle bir yasağın başka hiçbir ülkede uygulanmadığı anlatılmıştır:

*“Artık deme gitsin! Memleketimizde hürriyet var! Hürriyet-i matbuat var. Her şeyi söylemekten, yazmaktan kimse sizi mani edemez. Nasıl? Her şeyi mi? Evet, her şeyi yazabilirsiniz. Saçaklardan, hükümdarlar, hükümet-i ecnebiyeden, süferasından, müsavatından sosyalizmden, i’tisabdan, grevden, hürriyet efkârından, iştikâl-i vicdandan, hukuk akvamından, rüesa-ı ruhaniyeden, heyet-i vükeladan, komisyonculuktan, hususi ziyafetlerden, hükümet memurlarından, kadınlardan vatandan evet!!! Bağrımızı yakan vatanın hal-i harabiyesinden adaletinden, milliyetten, kavmiyetten, Meclis-i Mebusan’dan, Ayandan, hilalden, istikar-ı isnad eden Makedonya’dan, Yemenden, Arnavutluk’tan ıslahattan, Irak’tan bahusus Irak imtiyazından yani linç meselesinden bahsetmek yalnız bu sözleri ağza almak memnudur. Başka her şeyi yazabilirsiniz. İyi, iyi demek ki hürriyet-i matbuat var. Beğenmediniz mi? Hürriyet-i matbuatta bu dereceye varmış ikinci bir memleketi bana gösterebilir misiniz? Diyojen”*¹²⁷.

¹²⁴ Hüseyin Cahit. Matbuat Kanunu. Tanin Gazetesi, 19 Mayıs 1909, s. 1.

¹²⁵ Dünkü Miting. Tanin Gazetesi, 8 Şubat 1909, s. 3.

¹²⁶ İsmail Sabih. Yeni Matbuat Nizamnamesi, Serveti Fünun Gazetesi, 10 Şubat 1909, s. 2.

¹²⁷ Ahmet Samim. Hasbıhal. Cidal Gazetesi, 19 Teşrinisani 1325, s. 1.

Medeniyet, gazetesinde kaleme alınan “İhtiyac-ı Tekâmül,” başlıklı haberde insanoğlunun düşünce ve ifade hürriyetini elde edebilmek için verdiği mücadele anlatılmıştır. Osmanlı vatandaşlarının temel hak ve hürriyetleri Kanun-i Esasi’de yapılan düzenleme ile sağlanmıştır. Hürriyet düzeni içinde yürürlüğe giren Matbuat Kanunu kabul edilmemiştir. Haberde; *“Kanun-i Esasi ile idare edilen meşrutiyet idaresinde toplantı ve gösteri yürüyüşü, düşünce ve ifade hürriyeti, basın hürriyeti vardır. Meşrutiyet ile idare edilen bir hükümette anayasasının belirlediği esas dâhilinde insan hakları her şeyden mukaddes, her haktan yüksek ve kıymettardır”*, denilmiştir¹²⁸.

Sosyalist gazetesinde kaleme alınan “Mebusların Nazarı Dikkatine: Maruz Olduğumuz Tehlike” başlıklı haberde; *“Mebusların, Basını bu kadar susturmak isteyecekleri, gazetecileri perişan etmek ve üzme için bu kadar istekli olacakları düşünülemezdi,”* denilmiştir. Kanuna duyulan tepki dile getirilmiştir. Osmanlı Matbuatı’nın oldukça zorlu bir geçmişi olduğunu bilen vekillerin böyle bir kanunu uygulamaya koymak istemeleri karşısında gazete: *“Matbuatı boğmak isteyenlerin erbab-ı kalemi perişan etmek istemeleri hiçbirimizin hatırına gelmedi, gelemezdi”*, demiştir¹²⁹.

Serbesti gazetesinde kaleme alınan “Hâkimiyet-i Millet, Ruh-ı Meşrutiyet” başlıklı haberde matbuat özgür olmadıkça kamuoyunun sesini duyuramayacağı söylenilmiştir. Haberde; *“Meşrutiyetin temeli millet egemenliğine dayandığına göre bu hâkimiyetin korunması ile sorunlu olan Meclis-i Âli Mebusan’dır. Meclis-i Âli Mebusan’ın görevi halkın, dili olan her türlü neşriyatın tam manasıyla serbestiyetini sağlamaktır,”* denilmiştir¹³⁰.

Dalkavuk gazetesinde kaleme alınan haberde kolluk güçlerinin düşünce ve ifade hürriyetinin temsilcisi olan matbuata yönelik müdahalesi haksız bulunmuştur. Ülkenin asayişiyile ilgili pek çok sorunu varken, kolluk kuvvetlerinin görevlerini bırakıp kanuna aykırı olarak matbuatı toplatması eleştirilmiştir. Gazete; *“asayişte olması gereken polis memurları sansürlere muhalif olarak yalnız gazeteler mi meşgul olmak istiyorlar? Her tarafta vukuat-ı aksinin olmadığı halde sokaklarda kendilerine pek ender olarak tesadüf edilen polis memurları acaba gazete mevzularının başlarını mı bekliyorlar?”* diye sormuştur¹³¹.

Davul gazetesinde kaleme alınan haberde kolluğun istibdat devrindeki gibi jurnalcılık yaptığı anlatılmıştır. Haberde: *“Yapılan haberle ilgili hakaret duymak adet hükmüne girmiştir. Şimdi birilerine (nokta kadar şahsiyattan ari) bu taraf yazsak yine bir nokta-ı itiraz bulmak için uğraşılıyor. Bir latifecikten ibaret kalması lazım gelen satırlar şedit veriyor. Devri sabıkın jurnal siyasetinden midir?”* diye sorulmuştur¹³².

¹²⁸ İhtiyac-ı Tekâmül. Medeniyet Gazetesi, 1 Kanun-ı evvel 1326, s. 1.

¹²⁹ Mebusların Nazarı Dikkatine Maruz Olduğumuz Tehlike. Sosyalist Gazetesi, 16 Teşrinisani 1326, s. 3.

¹³⁰ Hâkimiyet-i Millet, Ruh-u Meşrutiyet. Serbesti Gazetesi, 3 Teşrinisani 1324, s. 1.

¹³¹ Dalkavuk Gazetesi, 18 Teşrinievvel 1326, s. 3.

¹³² Davul Gazetesi, 21 teşrinievvel 324, s. 10.

Mizan gazetesinde kaleme alınan haberde matbuatı teftiş için görevlendirilen memurların liyakatsizliğinden bahsedilmemiştir. Matbuat, hükümet tarafından teftiş edilirken matbuatın içeriği sansür memurları tarafından teftiş edilmiştir. Hükümetin tayin ettiği memurlar; *“her türlü ilim ve irfandan fazıl ve kemalden baid bulunmuştur. İlgili memurlar birtakım ikbalcilere tabi edilmiştir. İçinde bulunduğumuz şu Devr-i Dil-ârâ-ı hürriyette dahi vicdan sansürlerimize tabidir,”* denilmiştir.¹³³

Protesto gazetesinde kaleme alınan “Matbuatın Taht-ı İnhisara Alınması” başlıklı haberde yeniden bir Matbuat Nizamnamesinin kaleme alınmasından bahsedilmiştir. Nizamnameye göre; gazete çıkarmak isteyenlerden depozito ücreti alınması kararlaştırılmıştır. Gazete: *“Kanun-ı Esasi’nin matbuatı serbest ettiğine dair madde var iken yeni bir kanun inşa etmek ve böyle bir madde teklif ederek insanın kuvveti aşındırıp tüketmektir. Burada hukuk vadesinde söz söylemek imkânsızdır,”* denilmiştir¹³⁴.

Cingöz gazetesinde kaleme alınan “Nazaretler, Gazeteler” başlıklı haberde neşriyatın sağladığı faydalardan bahsedilmiştir. *“Senelerden beri vatan millet, hürriyet, adalet, müsavat istikbal uhuvvet kelimeleri elsine-i enamda korkudan tekrar olunamıyor idi. Senelerden beri genç nesillerimiz birkaç gazete müdürünün aldıkları meblağ hürmetine neşrettirdikleri daha kitaplardan saçma mecmualardan başka bir şey okuyamıyor idi,”* denilmiştir¹³⁵.

Mahmut Sadık, Resimli Kitapta kaleme aldığı “Matbuat” başlıklı haberinde sansür uygulamasından bahsetmiştir. Haberde matbuata sansür uygulandığında kamuoyundan hakikatlerin gizlendiği ve keyfi birtakım uygulamaların meydana geldiği anlatılmıştır. Mahmut Sadık: *“Basın özgürlüğü tehdit ve tazyike uğrarsa birtakım su-i istimalin meydana gelmesi engellemez. Basın hakkında alınan her türlü karar su-i istimal meydana getirir. Bundan da en fazla kamuoyu zarar görür. Kamuoyundan saklanan her türlü bilgi keyfi bir uygulamadır,”* demiştir¹³⁶.

İştirak gazetesi kaleme aldığı “Karin-i Kirama” başlıklı haberinde Divan-ı Örfi kararıyla kapatılmasından bahsetmiştir. Haberde; *“İştirak gazetesinin tatil olunması gibi giriftar edildiği ahval-i elime eminim ki bilcümle hakperestten ve ashop-ı vicdanı dilhun etmiştir,”* denilmiştir¹³⁷. Gazete, hakkında verilen kapatma kararından duyduğu üzüntüyü okurlarıyla paylaşmıştır. Kapatılma kararını düşünce ve ifade hürriyetine en önemlisi meşrutiyet ruhuna aykırı bulmuştur. İştirak gazetesi, Divan-i Örfi kararıyla kapatılmasına sevinen Tanin ve İkdam gazetelerine de sitem etmiştir. Kapatılma kararına; *“bu gazetelerin yazmaktan istinkâf eylemelerinin sebebi nedir,”* diye sormuştur. Kararın kaldırılması

¹³³ Mizan Gazetesi 3 Recep 1326, s. 3.

¹³⁴ Matbuatın Taht İnhisara Alınması. Protesto Gazetesi, 12 Muharrem 1327, s. 1.

¹³⁵ Nazaretler, Gazeteler. Cingöz Gazetesi, 2 Eylül, 1326, s. 2.

¹³⁶ Mahmut Sadık. Resimli Kitap Gazetesi, 2 Haziran 1325, s. 3.

¹³⁷ Karin-i Kirama. İştirak Gazetesi, 19 Ağustos 1326, s. 224.

karşısında tepkisiz kalan İkdâm ve Tanin'e: *"Acaba matbuat-ı dâhiliyeden kendilerine tebligat vuku buldu mu?"* diye de sormuştur¹³⁸.

Edep Yahu gazetesinde kaleme alınan Matbuat Kanunu ile ilgili haberde; kanunun Osmanlı tarihinde farklı adlarda ama benzer örneklerde dolu olduğu söylenmiştir. Aynı yanlışların yapılmaması gerektiği anlatılmıştır. Gazete Sadrazama sunduğu dilekçesinde Matbuat Kanunu'nun geri çekilmesini talep etmiştir. Dilekçede; *"İstanbul'da ifrat-ı meşguliyetiniz hasebiyle etrafınıza bakmaya, sizi müteessir edecek ahvale dikkat buyurmaya vaktiniz olamayacağından yeni Matbuat Nizamnamesi'ni nazar-ı dikkatlerinize sumaya mecbur olduk,"* denilmiştir¹³⁹.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde matbuatın yer edinmesi Avrupa'dan çok sonra başlamıştır. Buna rağmen sürekli denetim altında tutulmuştur. Bu manada Osmanlı matbuatı ziyadesiyle özgür olamamıştır. Sürekli devlet denetiminde olmasına rağmen matbuat kamuoyu oluşturmaya gayret etmiştir. Matbuat, siyasi, sosyo-ekonomik yapı ile eğitim ve dış politika konularında halkı bilgilendirmiştir. Kamuoyunun bilgilenebilmesi ve hak arama davranışları göstermesi üzerine devlet, matbuatın kamuoyu üzerindeki gücünü kavrayıp, matbuatın üzerindeki denetimi sıkılaştırmıştır. Devlet, matbuatın her alanında kendisine tâbi olmasını istemiş ve izne tâbi bir kanunnameyi uygulamaya koymuştur. Böylece varlığını sorgulatmamak ve aldığı kararları tartışmaya açtırmamak için gereken tedbiri almıştır.

Düşünce ve ifade hürriyetini engellemeye yönelik hazırlanan kanunlar memleketin içinde bulunduğu durumların açığa çıkmasını önlemek için yapılmıştır. Kanunlar o günkü koşullara göre, devletin yapısı ve içinde bulunduğu sorunların niteliğine göre düzenlenmiş; bu yüzden bir öncekinin benzeri ya da içerik olarak daha da genişletilmiş şeklinde olmuştur. Matbuata uygulanan kısıtlamalar kanunî gerekçeleriyle hazırlanmıştır. Kanuna uymayan matbuat hakkında cezai yaptırım uygulanmıştır. Gereğinden fazla bir hassasiyetle takip edilmesine rağmen siyasi mücadelenin ve muhalefetin hızlanması önlenememiştir. Varlık sahasını her geçen gün genişleten matbuat eşitlik, adalet ve hürriyet gibi kavramların günlük yaşama girmesini sağlamıştır. Böylece siyasi hayatın ısınmasına neden olan matbuat en etkili mücadele aracı haline gelmiştir.

Güçlü kalemlerin yürüttüğü hürriyet davası yasaklara rağmen devam etmiş, yurtdışına gidebilen kalem erbapları mücadeleyi Avrupa'da sürdürmüş ve meşrutiyetin ikinci defa ilanını sağlamışlardır. Kısa süreli de olsa matbuat özgürlüğüne kavuşmuştur. Matbuatın keskin muhalefeti eskisinden daha sert bir kanuni düzenlemeyi beraberinde getirmiştir. Hürriyet ortamında çekinmeden duygu ve düşüncelerini açıklayan muharrirler, İttihatçıların tehditlerine maruz kalmış, siyasi mahalden uzaklaştırılmışlardır. Matbuat ise süreli ya da süresiz kapatılmıştır.

¹³⁸ İki Dahi Gazete. İştirak Gazetesi, 19 Ağustos 1326, s. 227.

¹³⁹ Şair Şehri Eşref Mektup, İstanbul'da. Edep Yahu Gazetesi, 29 Muharrem 1327, s. 3.

Matbuatın siyasi misyonu kamuoyunu belli ölçüde politize etmiş ve duyarlı bir kitle meydana getirmiştir. Cemiyetler, siyasi partiler, dernekler vasıtasıyla halkın bilinçlenmesi sağlanmıştır. Temel hak ve hürriyetler için mücadele duygusu gelişmiş, sendikalara üye olunmaya başlanmıştır. Meydana getirilen grevler matbuat aracılığıyla güçlenmiş, halk sesini iktidara duyurmayı başarmıştır. Halkın siyasete olan ilgisi Meşrutiyet'in kabul görmesinde ve benimsenmesinde oldukça önem arz etmiştir. Meşrutiyet ile ilgili haberlerin matbuatta yer alması farklı ideolojideki fikirlerin yaygınlık kazanmasında da etkili olmuştur. Muhalefetin keskin ifadelerle görüşlerini kamuoyuyla paylaşması, etnik unsurların da kendi menfaatleri doğrultusunda matbuat çıkarmaları ülkede kaotik bir hava meydana getirmiştir. İttihat ve Terakki'nin aldığı önlemler doğrultusunda Matbuat Kanunu hazırlanmıştır.

İttihat ve Terakki'nin eleştiriye, aykırı fikirlere ve düşüncelere tahammül göstermemesi ülkenin meşruti değerlerle yönetilmesini engellemiştir. Düşünce ve siyaset hayatındaki kısıtlayıcı tutum ve davranışlar, matbuata getirilen kısıtlamalar Avrupa'daki yeniliklerin ülkede yaygınlaşmasını engellemiştir. Matbuat ve iktidar arasındaki gerilimli ilişki sebebiyle II. Meşrutiyet döneminde yayın yapan gazeteler politik çıkarları gereği siyasi partilerin yayın organı görevini üstlenmiştir. Bu yüzden iktidarın ya da belli bir politik kitlenin sözcüsü olmak durumunda kalmışlardır.

Muhalef basını kontrol altına almak amacıyla yönetim çoğu zaman siyasi şiddete başvurmuştur. Muhalefetin niceliğine ve niteliğine bağlı olarak, muhalif medya sıkı denetim altına alınmıştır. Devlet, denetiminden kaçan ya da denetimine tâbi olmayı reddedenler üzerinde siyasal baskısını kullanarak matbuatı toplama ve kapatma yetkisini kullanmıştır. Yürürlüğe giren kanunla Kanun-i Esasi'nin tanıdığı olduğu düşünce ve ifade hürriyeti serbestisi ortadan kaldırılmıştır. Matbuat, anayasal güvenceden yoksun bırakılmış; böylece ağır sansür ve cezai yaptırımlara maruz kalmıştır.

Ülkede meşruti yönetim tam anlamıyla uygulanmadığı için totaliter rejim farklı isimler altında yaşama devam etmiştir. Yönetime mutlak suretle itaat beklendiği için matbuatın üzerinde denetim kurulmuştur. Uygulanan her türlü baskı ve sansüre rağmen matbuat genişlemeye, büyümeye, gelişmeye ve kamuoyu oluşturmaya devam etmiştir. Devlet, matbuata koyduğu sınırlamalarla kamusal ahengi koruduğunu düşünürken kendisine muhalif kitleyi daha da güçlendirmiştir. Matbuata uygulanan baskıya rağmen ülke her döneminde cesaretiyle tarihe mal olan pek çok gazeteci yetiştirmiştir.

KAYNAKÇA

- AHMAD, F. (2016). İttihat ve Terakki: 1908-1914. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- AKARCALI, S. (2015). Basının Görevleri ve Basın Özgürlüğü. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 44(1), 265-287.
- AKBAYAR, N. (1985). Osmanlı Yayıncılığı. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 6. İstanbul: İletişim Yayınları, 1680-1686.
- AKBULUT, U. (2013). Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı: Gazetelerin Yayınlanma Amaçları Üzerine (1831-1876). Turkish Studies, 8(5), 31-57.
- AKGÜNDÜZ, A. (1986). Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- AKGÜNDÜZ, M. (2002). Osmanlılarda Bab-ı Meşihat'a Bağlı Tedkik-i Müellefat ve Teftiş-i Mesahif Meclisleri, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9(3), 89-100.
- AYYILDIZ, E. (2003). Matbuat. İslâm Ansiklopedisi. C. 28, Ankara: Diyanet Vakfı, 119-121.
- BARDAKOĞLU, A. (1993). Ceza Hukuku, TDV İslam Ansiklopedisi, C.7, Diyanet Vakfı: İstanbul, 470-478.
- BENEK, K. (2016). Osmanlı'da Basının Doğuşu ve II. Meşrutiyete Kadarki Gelişimi. Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4(6-7), 27-39.
- BİRİNCİ, A. (2006). Osmanlı Devleti'nde Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 4(7), 291-349.
- CEYLAN, A. (2006). Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayımlarında Hukuki Düzen (1839-1876). Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, (1), 139-155.
- ÇAKMAK, D. (2007). Osmanlı Telif Hukuku ile İlgili Mevzuat. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (21), 191-234.
- ÇALIŞKAN, Ç. (2019). II. Abdülhamid Döneminde Kitaplar Üzerinde Sansür Uygulamaları (1876-1909). (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- ÇIKLA, S. (2009). Tanzimat'tan Günümüze Gazete-Edebiyat İlişkisi. Türk Bilig, (18), 34-63.
- DAĞLAR, O. (2008). II. Meşrutiyet'in İlanının İstanbul Basını'ndaki Yansımaları (1908). İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (38), 143.
- DAVULCU, F., KIPÇAK, H. (2016). Başlangıcından Harf Devrimi'ne Kadar Türkiye'de Basım ve Yayımların Kısa Bir Tarihçesi. Türk Kütüphaneciliği Dergisi, 30 (2), 251-260.
- DEMİR, K. (2014). Osmanlı'da Basının Doğuşu. Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(5), s. 57-88.
- DEMİR, Ş. (2015). İktidar-Basın İlişkilerinin Osmanlı Devleti'nde Görünümü (1831-1918). The Journal of Academic Social Science Studies, (33), 367-377.

- DEMİREL, F. (2004). Osmanlı Devleti'nde Kitap Basımının Denetimi. Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, (5), 89-104.
- DEMİREL, F. (2007). II. Abdülhamid Döneminde Sansür. Bağlam Yayınları, İstanbul.
- DOĞAN, C. (2012). 1845 Polis Nizamnamesi: 12. ve 13. Maddeler Üzerine Bir Yeniden Değerlendirme. International Journal of Social Science, 5(5), 75-92.
- DOĞAN, İ. (1989). Siyasal Tutum Geliştirmede İki Tanzimat Aydını: Münif Paşa ve Ali Süavi. İslami Araştırmalar Dergisi, 3(4), 200-208.
- DOĞANER, Y. (2012). Hürriyet ve Modernleşme Enstrümanı Olarak Osmanlı'da Basın. Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi, XXIX (1), 109-121.
- ERTUĞ, H. R. (1970). Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi. İstanbul: Yenilik Basımevi.
- ERYAMAN, A. (2020). 1909 Matbuat Kanunu Matbuat Hürriyeti Getirdi Mi? İkinci Meşrutiyet Osmanlı Meclisi Mebusan'ında "Matbuat Hürriyeti" Tartışmaları (1909-1914). OTAM, (48), 43-64.
- GEVGİLİLİ, A. (1983). Türkiye Basını. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. I. İstanbul: İletişim Yayınları, 202-228.
- GİRGİN, A. (2001). Türkiye Basın Tarihinde Yerel Gazetecilik. Ankara: İnkılâp.
- GÜZ, N., BAYHAN, G. (2016). İlk Muhalif Gazete Olarak İbret.Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi, 1(1), 1-15.
- GÜZ, N. (2000). Osmanlı Basını. Selçuk İletişim Dergisi, 1(3), 40-57.
- GÜNDÜZ, M. (1978). Matbaa'nın Tarihçesi ve İlk Kur'anı Kerim Basmaları. Vakıflar Dergisi, (12), 335-350.
- HALE, W. (2014). Türkiye'de Ordu ve Siyaset 1789'dan Günümüze. (Çev. A. FETHİ). İstanbul: Alfa Yayınları.
- HIZLI, K. (2021). Bir Kurumu Yeniden Tasarlamak: Abdullah Hasib Efendi'nin Encümen-i Teftiş ve Muayene Hakkındaki Gözlemleri. History Studies, 13(2), 497-522.
- İÇEL, K. (1990). Kitle İletişim Hukuk. İstanbul: Beta Kitapevi.
- İNUĞUR, M. N. (1978). Basın ve Yayın Tarihi. İstanbul: Çağlayan Kitapevi.
- İSKİT, S. (1943). Türkiye'de Matbuat Politikaları. İstanbul: Basın Yayın Umum Müdürlüğü, İstanbul.
- KABACALI, A. (1990). Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü. İstanbul: Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.
- KAYAOĞLU, T. (1998). Türkiye'de Tercüme Müesseseleri. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- KOLOĞLU, O. (1992). Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın. İstanbul: İletişim Yayınları.
- KOLOĞLU, O. (2010). Osmanlı'da Kamuoyu. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- KOLOĞLU, O. (2013). Osmanlı'dan 21 Yüzyıla Basın Tarihi. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- KÖKTENER, A. (2001). Fikir Gazeteciliği ve İlk Türk Fikir Gazetesi: Tercüman-ı Ahval. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, S. 11, s. 203-217.

- KUDRET, C. (1977). Abdülhamit Devrinde Sansür. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- NALCIOĞLU, B. U. (2005). Tanzimat Dönemi Türk Gazeteciliği ve Türk Basınının İlkleri. Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(14), s.253-267.
- MAZICI, N. (1996). 1930'a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu. Atatürk Yolu Dergisi, 5(18), s.131-154.
- ODYAKMAZ, N. (2003). Osmanlı'da Anayasal Düzenlemeler ve Basına Etkileri. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 0(16), s.211-233.
- ODABAŞI, A. (2016). Türkiye'de Sansür Eğlenceleri. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- OSKAY, Ü. (1993). Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri. İstanbul: Der Yayınları.
- ÖZEK, Ç. (1978). Türk Basın Hukuku. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- ÖZBAY, C. (2014). Dünyada ve Osmanlı'da Basının Tarihsel Gelişimi. İstanbul: Doğu Kitapevi.
- ÖZCAN, A. (2001). İttihat ve Terakki. İslam Ansiklopedisi, C.23. İstanbul: Diyanet Vakfı, 470-475.
- ÖZGEN, M. (2005). Osmanlıdan Günümüze Yazılı Basın ve Siyaset İlişkisi. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, (23), 13-23.
- ÖZHAZİNEDAR, T. (2019). II. Meşrutiyet Basınında Sosyal Haklar. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- ÖZHAZİNEDAR, T. (2023). Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Adalet Fermanı ve Kanun-i Esasi'nin Tahlili. 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, 12 (36), 759-786.
- ÖZKORKUT, N. Ü. (2002). Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devleti'ndeki Görünümü. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 51(3), 65-84.
- PERİN, C. (1974). Tarih Boyunca Düşünce ve Basın Özgürlüğü. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- SÖNMEZ, A. (2005). Polis Meclisinin Kuruluşu ve Kaldırılışı (1845-1850). Tarih Araştırmaları Dergisi, 24(37), 259-275.
- ŞAPOLYO, E. B. (1971). Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü ile Basın. Ankara: Güven Matbaası.
- TİKVEŞ, Ö. (1980). Basın Özgürlüğü ve Sansür Yasağı. Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1(1), 161-172.
- TOPUZ, H. (2003). II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- TOPUZ, H. (1973). 100 Soruda Başlangıçtan Bugüne Türk Basın Tarihi. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- TUNAYA, T. Z. (2003). Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- YALMAN, A. E. (1970). Yakın Tarihte Gördüklerim, Geçirdiklerim, C. I. İstanbul: Rey Yayınları.
- YANARDAĞ, M. F. (2010). Tanzimat Dönemi Fikir Gazeteciliğinin Önemli İsmi Tasvir-i Efkâr ve Toplumsal Değişime Katkısı. Tercüman-ı Ahval'in 150. Yılında İstanbul'da Fikir Gazeteciliği Sempozyumu, 21-22 Ekim 2010. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi, Yayınları, 1-17.
- YAZICI, N. (2011). Tasvir-i Efkâr. İslam Ansiklopedisi. C.40, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 138-140.

YERLİKAYA, İ. (1995). Tercüman-ı Ahval Gazetesi ve Hükümet Destekli Habercilik Anlayışı. Toplumsal Tarih Dergisi, IV(21), 57-64.

Arşiv Kaynakları

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 1, İçtima: 69, 28 Nisan 1325 Cilt: 2, 328.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi. “Matbuat Kanunu Layihası”, Birinci Fasıl, Sureti Neşir, Devre 1, İçtima: 1325-1326, Numara: 9-11.

Matbuat Kanunu, Tertip II, Cilt: 1,11 Recep 1327 [/29.07.1909], 395-400.

Matbaa Nizamnamesi, 20 Cemaziyelevvel 1273, [17.01.1857] Düstur-I, C. II, 227-228.

Meclisi Maarif-i Umumiye'den Verilen Mazbata,” Takvimi Vekayi, 22 Şubat 1273, 1.

Ceza Kanunname-i Hümayunu, Düstur 1. Tertip 1, Cilt. 1, 28 Zilhicce 1274 [08.08.1858], s. 567- 568, 583.

“1864 Matbuat Nizamnamesi”, Düstur, Tertib-i evvel, C. II, 19 Kânunuevvel 1280, 220-226.

Matbuat Nizamnamesi'ne Tazyil Olunan Madde-i Mahsusa, Düstur, Tertib-i evvel, 10 Şaban 1292 / 29 Ağustos 1291 (1875), C. III, 443.

Matbaalar Nizamnamesi, Düstur, Yeni Birinci Tertip, C. V, 11 Rebl'ülahir 1302/ 28.01.1885, 992-1000.

Gazeteler

Basiret Gazetesi

Cıdal Gazetesi

Cingöz Gazetesi

Dalkavuk Gazetesi

Davul Gazetesi

Edep Yahu Gazetesi

İştirak Gazetesi

Medeniyet, Gazetesi

Mizan Gazetesi

Protesto Gazetesi

Resimli Kitap Gazetesi

Sabah Gazetesi

Serbesti Gazetesi

Serveti Fünun Gazetesi

Sosyalist Gazetesi

Tanin Gazetesi

Takvim-i Vekayi Gazetesi